

<https://doi.org/10.15407/rksu.39.075>

УДК 821.161.2-94.09"16":271.2-726.3 Кирило Іванович

Марина Філіпович, кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу кодикології та кодикографії
Інституту рукопису, Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського (Київ, Україна)
ORCID: 0000-0002-7184-3203
E-mail: marifil@ukr.net

ОСОБИСТІТЬ ЛІТОПИСЦЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТЕКСТУ: СВІТОГЛЯД ТА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ КИРИЛА ІВАНОВИЧА — ОДНОГО З АВТОРІВ КИЇВСЬКОГО ЛІТОПИСУ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XVII СТОЛІТТЯ

Мета роботи. Дослідити особливості світогляду та самоідентифікації одного з авторів Київського літопису першої чверті XVII століття — православного священника, уставника соборної церкви Успіння Богородиці Пирогощі Кирила Івановича. **Методологія.** Використано критичний, порівняльно-історичний методи, історико-антропологічний підхід, герменевтичний та мікроісторичний аналіз. **Наукова новизна.** Вперше досліджено світогляд та множинні ідентичності Кирила Івановича — автора Київського літопису на підставі аналізу його авторських рефлексій та стратегій відбору джерел. **Висновки.** Аналіз літописного наративу дозволив наблизитися до розуміння світогляду літописця та виокремити властиві йому ідентичності. Кирило — православний священник, активний борець проти уніатів. Водночас його конфесійна ворожість вибіркова: вона спрямована виключно на уніатів і не поширюється на католиків. Він є міщанином, носієм ідеології міщан, що проступає кризь увесь літописний текст. Це виявляється в увазі літописця до економічної складової релігійних конфліктів, піклуванні про права київської міської громади, уявленнях про ідеальні відносини з київськими воеводами. Автор Київського літопису —

Цитування: Філіпович М. Особистість літописця кризь призму тексту: світогляд та самоідентифікація Кирила Івановича — одного з авторів Київського літопису першої чверті XVII століття. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2025. № 4 (39). С. 75—116. <https://doi.org/10.15407/rksu.39.075>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

киянин із притаманним йому киевоцентризмом, що насамперед знайшло відображення в потрактуванні ним символу «Богоспасенного града» як міста правовірних киян під Божою опікою. Сакральним центром «обраного» міста Києва для Кирила є соборна церква Успіння Пресвятої Богородиці Пирогощої, яка після переходу Софійського собору до уніатів стала символом неперервності церковної традиції. Літописець — киянин, який усвідомлює особливий прикордонний статус Києва та пов'язані з ним виклики і небезпеки, що загрожували мешканцям «українного» міста. Це знайшло вияв у сприйнятті та відображенні ним на сторінках літопису зовнішніх ворогів — московитів, татар, турків. Кирило Іванович — не безсторонній літописець, а київський інтелектуал, який вправно володіє пером, має свій авторський стиль, використовуючи іронію та сарказм як зброю в боротьбі з релігійними опонентами.

Ключові слова: Київський літопис першої чверті XVII століття, Кирило Іванович, Київ, Поділ, соборна церква Успіння Богородиці Пирогощої, символ «Богоспасенного града» Києва, міщани, магдебурзьке право, князі Острозькі, Берестейська унія.

Київський літопис першої чверті XVII століття зберігся у двох списках — списку, що є частиною рукописного збірника з колекції історика, археографа Олександра Лазаревського (зберігається в ІР НБУВ. Ф. І, № 57487) [1], та списку, що входить до складу збірки рукописних творів, упорядкованої ченцем Київського Межигірського монастиря Іллею Кощаківським (на думку дослідників, десь між 1690—1707 роками) [2] (зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Ф. Осол. № 2168) [3].

Київський літопис є унікальною пам'яткою, створеною напередодні Київського піднесення 1620-х років, важливим джерелом для дослідження політичних, просторових та ціннісних уявлень людини ранньомодерного часу. Саме тут чи не вперше зустрічається словесна формула (топос) про Київ як «Богоспасенний град» («во Богоспасаємом граде Києве»), а також висловлюються ідеї про статус та роль козацтва (Війська Запорозького) в житті Речі Посполитої. Такі міркування згодом отримають чіткіше оформлення в «Протестаціях» Йова Борецького 1621 року [4; 5, с. 325—329] та будуть розвинуті у «Віршах на жалосний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного», написаних ректором Київської братської школи Касяном Саковичем і продекларованих його учнями в Києві 1622 року [6; 7, с. 215—221].

Утім постагії двох літописців-киян — авторів цих ідей, їхня «картина світу» та персональні ідентичності не були об'єктами спеціальних наукових студій. Дослідження політичних, просторових і ціннісних уявлень літописців, їхніх життєвих стратегій крізь призму Київського літопису першої чверті XVII століття дозволяє наблизитися до розуміння картини буття київської міської громади в умовах релігійних, етнічних та соціальних конфліктів тих часів, що і зумовлює **актуальність обраної теми дослідження.**

Аналіз досліджень і публікацій. Київський літопис першої чверті XVII століття неодноразово привертав увагу українських істориків завдяки

багатству фактичного матеріалу та багатогранному відображенню соціально-політичних та культурних реалій епохи. Коротко охарактеризуємо основні досягнення вітчизняної історіографії в дослідженні цієї літописної пам'ятки.

У науковий обіг Київський літопис увів В. Антонович, проте в дещо модифікованому вигляді, довільно перекомпонувавши його частини та розмістивши їх у хронологічному порядку (мав у своєму розпорядженні рукопис О. Лазаревського та рукопис зі збірки І. Кошчаківського). Дослідник визначив час написання літопису як кінець першої чверті XVII століття, запропонував поділ тексту на шість структурних елементів і визначив двох його авторів — Кирила Івановича, уставника церкви Успіння Богородиці Пирогощої, та невідомого на ім'я літописця, який служив черкаському підстарості князю Семену Лику. Текст, укладений другим автором, або ж «більш детальний місцевий київський літопис 1608—1621 років», дослідник вважав найбільш цінною частиною рукопису [8, с. XII—XXVII, 71—92].

Ю. Мицик усі свої спостереження та висновки про Київський літопис робив на підставі літописної композиції, створеної В. Антоновичем, та списку І. Кошчаківського (список О. Лазаревського на той час вважався втраченим). Дослідник зазначав, що в основі Київського літопису першої чверті XVII століття лежить звід, складений уставником Успенської церкви на Подолі Кирилом Івановичем в 1620 році [9, с. 37]. Другим автором, на його думку, найвірогідніше був православний шляхтич, який служив «при боку» черкаського підстарости Семена Лика. Водночас Ю. Мицик припускав, що між зводом Кирила 1620 року та редакцією, яка збереглася в збірці Кошчаківського, існував ще один звід, укладений 1621 року Божком Баликою, сином київського вїта Яцька Балики. Як зауважив дослідник, саме Балика переписав текст уставника Кирила та включив його до об'ємної історичної компіляції як сьому за рахунком статтю. Отже, Ю. Мицик фактично говорить про трьох авторів Київського літопису. Таке уявлення, ймовірно, сформувалося у нього через відсутність безпосереднього доступу до списку Лазаревського. Проте такий висновок історика не позбавлений сенсу — варто лише поставити знак рівності між невідомим на ім'я автором-шляхтичем та міщанином Божком Баликою: другому авторові Київського літопису були притаманні множинні ідентичності.

Не залишився поза увагою Ю. Мицика і світогляд авторів-укладачів Київського літопису першої чверті XVII століття. Вчений відзначив «наукову підготовленість» Кирила Івановича: літописець, безперечно, мав доступ до міського архіву, що зберігався в соборній церкві Успіння Богородиці Пирогощої, у стінах якої й писався літопис. Дослідник зауважив, що Кирилу безпосередньо належать записи 1612—1620 років, зокрема про соборну Успенську церкву (історичний екскурс, розповідь про її відбудову тощо). Натомість простежити походження інших, компілятивних, фрагментів Зводу Кирила Івановича, на думку Ю. Мицика, складніше: через виразно

світський характер цих частин літопису неможливо визнати за ними безпосереднє авторство Кирила. Вони засновані, переважно, на свідченнях польських хронік, а також українських літописів, які не збереглися до наших часів. Дослідник акцентував увагу на тому, що головними героями літопису Кирила є середнє й нижче духовенство та київські міщани, вказавши на зв'язок літописця із заможними родинами київських міщан Ходиків і Баликів [9, с. 38—39].

Ю. Мицик підкреслив ерудованість та широку обізнаність «другого» літописця — невідомого на ім'я православного шляхтича, а також окреслив коло джерел, на які той спирався: спогади, документальні матеріали (серед них — листи Сигізмунда III Вази до Єрусалимського патріарха Феофана та Феофана до Війська Запорозького), а також польські хроніки (насамперед «Польська хроніка» Мартина і Йоахима Бельських) та українські літописи, зокрема й ті, що не збереглися до нашого часу [9, с. 35—39]. Щодо «третього» автора літопису, Божка Балики, Ю. Мицик зауважив, що його втручання в текст було незначним і не дає змоги скласти уявлення про його світогляд [9, с. 37—38].

В. Ульяновський та Н. Яковенко знову відкрили для наукової спільноти рукопис О. Лазаревського та опублікували його текст з повним збереженням структури й мовно-стильових особливостей [10]. Учені простежили історію рукопису на підставі власницьких записів, не помічених раніше В. Антоновичем. Чітко окреслили тезу про подвійне авторство пам'ятки та запропонували нову схему її структурного поділу, виділивши чотири структурні частини літопису Кирила Івановича та п'яту частину, автором якої був невідомий на ім'я літописець¹. Дослідники визначили коло джерел, які були покладені в основу виокремлених ними частин Київського літопису, зокрема зазначили, що в основі його першої структурної частини лежать декілька списків Повісті временних літ, а також Волинський короткий літопис першої половини XVI століття [10].

Розглядаючи питання авторства, В. Ульяновський і Н. Яковенко зазначили, що про особу Кирила Івановича майже нічого не відомо: окрім власне Київського літопису, Кирило згадує про себе в записі на «Тріоді пісній» 1608 року [10; 11, с. 708—709]. Дослідники зауважили переважну зацікавленість літописця церковною історією та київськими подіями (києвоцентризм Кирила), а також підкреслену увагу до київських міщанських родин Баликів і Ходиків, що свідчить про симпатії і, відповідно, про політичні та соціальні орієнтири самого Кирила Івановича [10].

Стосовно другого автора Київського літопису, вчені висловили припущення, що він міг бути знайомий з Богданом Баликою або, ймовірно, був

¹ Такий поділ тексту Київського літопису першої чверті XVII століття на п'ять структурних елементів, запропонований В. Ульяновським та Н. Яковенко, покладено в основу нашого дослідження.

ним самим² [10], а також зауважили, що літописець був людиною, близькою до кіл козацької старшини.

В. Ульяновський згодом звертався до проблеми сприйняття «ворожого» авторами Київського літопису першої чверті XVII століття крізь їхні уявлення про регіональне та надрегіональне [15, с. 253—259]. Неодноразово згадувала про Кирила Івановича та його киевоцентризм (ексклюзивність сприйняття ним свого життєпростору) у своїх дослідженнях Н. Яковенко [16, с. 38—39, 59, 85].

Попри вагомий здобутки українських дослідників, Київський літопис першої чверті XVII століття залишається недостатньо вивченим у контексті інтелектуальної та соціокультурної історії ранньомодерної України. Низка важливих проблем досі не має вирішення³. Зокрема, потребують з'ясування питання світоглядних орієнтацій та самоідентифікації обох його авторів. Урешті, стереотип про «безсторонніх» літописців, авторів Київського літопису першої чверті XVII століття, досі не подолано.

² До такої думки дослідників підштовхнула згадка автора літопису про «польську» хроніку, «которая в рихлом часе выдана бу[дет]», в якій розповідатиметься про війну з Московією. В. Ульяновський і Н. Яковенко висловили припущення, що такою хронікою могли бути записки київського міщанина Богдана Балики про московську облогу 1612 року. Не відомо, чи вдалося автору втілити свій задум. Ймовірні відголоски такої хроніки авторства Балики дійсно знаходимо в його «Записках» («О Москве и о Дмитрію, царіку московскомъ ложномъ. Сіе писалъ мещанинъ кievскій именемъ Божко Балька, который сам тамъ былъ и самовидецъ тому былъ») [3, арк. 91—99] та записках-доповненнях до тексту Кирила Івановича, які увійшли до складу збірника Іллі Кошаківського (є шостим та сьомим фрагментами рукописного збірника відповідно) [3, арк. 118—119]. У 1882 році «Записки київського міщанина Божка Балики про московську облогу 1612 р.» були опубліковані В. Антоновичем у «Київській старовині» (1882 р.) [12, с. 97—105]. Зазначимо, що існує й інша думка в історичній літературі: так, О. Русина без належного обґрунтування заперечує авторство Богдана Балики. Під анонсованим у літописі джерелом дослідниця вбачає польськомовний «Компендіум» Павла Демитровича, що користувався популярністю в середовищі освічених киян і, на її думку, міг бути відомим й авторові-укладачеві Київського літопису ще на стадії його підготовки до друку («Компендіум» надрукований 1625 року) [13, с. 101—103; 14]. На нашу думку, найбільш вірогідним другим автором Київського літопису першої чверті XVII століття був саме Богдан Балика і згадка про «польську» хроніку стосується його майбутнього твору. Аналіз його тексту засвідчив, що для Балики, як і для багатьох мешканців руських земель Речі Посполитої, була характерна множинна ідентичність. Він ідентифікував себе також поляком (громадянином Речі Посполитої). Тому згадана ним «польська» хроніка, найімовірніше, була саме його власною, «Баликиною», хронікою.

³ Зокрема, не з'ясовано співвідношення між двома відомими на сьогодні списками літопису — «Лазаревським» і списком зі збірки Кошаківського — потребує уточнення, чи можна розглядати останній як окрему редакцію чи лише як один зі списків пам'ятки. Глибшого аналізу вимагають питання джерельної бази літопису. Окремої уваги вимагає проблема атрибуції другого автора: переконливих доказів на користь гіпотези про авторство Божка Балики досі не наведено.

кого уряду — радці [19, с. 84—85]. Церква Успіння Богородиці Пирогощої, на відміну від інших одинадцяти православних подільських храмів, була мурованою⁶ [19, с. 84—85].

Цілком імовірно, що літописець був міщанином за походженням. Чи був він Івановичем (носієм відповідного патроніма), чи Івановичем (належав до родини київських міщан Івановичів) — визначити складно⁷. В ті часи відмінність між патронімом та родовим прізвищем ще не була чітко унормована; ускладнює ситуацію й значна поширеність ономастичної назви «Іванович». У Ревізії Київського замку 1552 року серед міщан, які «подъ местскимъ правомъ сядять дома своїми» (магдебурзької юрисдикції) згадується Панько Іванович [21, с. 113]. Представники київської міщанської родини Івановичів обіймали посади в органах міського самоврядування — були радцями (а отже, належали до заможних і поважних родин) (Фір'ян, Кузьма, Карпо) [19, с. 123, 193, 229], входили до складу міської канцелярії (Фірс — міський підписок і регент водночас) [19, с. 139—140], а також були іншими міськими урядниками (підвойськими) і слугами магістрату (Мойсій, Марко) [19, с. 131].

Івановичі користувалися власними родовими знаками (печатками). Виписи (екстракти) з міських (ратушних) книг від 30 березня 1610 року та від 1 листопада 1623 року засвідчені також печаткою та підписом київського радці Фір'яна Івановича [22; 23]. Родові знаки цієї київської родини були досліджені та описані Н. Білоус та О. Однороженком [19, с. 153—154; 24, с. 294—295; 25, с. 306]. Так, на обох печатках Фір'яна Івановича від 30 березня 1610 року (в ренесансовому щиті) та від 1 листопада 1623 року (в іспанському щиті) присутнє зображення шестипроменевої зірки над півмісяцем, що лежить рогами догори [24, с. 294—295]⁸.

⁶ На 1632 рік на Подолі також діяли одинадцять православних церков, вісім з яких розташовувалися на території, підпорядкованій магістратові (Воскресенська, Спаська, Набережно-Микільська, Іллінська, Святодухівська, Борисоглібська, Різдва Христового, Богоявленська). На замковій території знаходилися Добро-Микільська, Притисько-Микільська, Василівська церкви, Флорівський монастир [19, с. 84—85; 20, с. 77—104].

⁷ Зауважимо, що цьому питанню дослідники не приділяли належної уваги. Н. Яковенко у своїх дослідженнях згадує Кирила Івановича як міщанина [16, с. 38—39, 85].

⁸ Н. Білоус відзначила схожість цього зображення з польським гербом Леліва, зауваживши, що міські урядники, підкреслюючи свою належність до правлячої еліти, користувалися сигнетами (гмерками) із зображенням шляхетських гербових елементів (з певними відмінностями), що були розповсюджені в Речі Посполитій [19, с. 153—154]. На думку О. Однороженка, похилене розміщення зірки в обох печатках Фір'яна Івановича не дозволяє ототожнити це зображення з польським гербом Леліва. На переконання дослідника, київська міська верхівка, як і нобілітет Київської землі, користувалася переважно родовими знаками, в основі яких були різноманітні буквоподібні конструкції, хрести, стріли, кола, півкола тощо [25, с. 303, 306]. Печаткою з подібним зображенням у німецькому щиті користувався в 1578 році кременецький

З огляду на таке поширене й звичне серед київської міщанської верхівки явище, як nepoтизм (коли уряди посідали представники з обмеженого числа заможних міщанських родин) [19, с. 152—153], можна припустити, що й ієрей соборної церкви був людиною «свого кола», тобто представником тієї самої київської родини Івановичів, які були особливо активними в міському самоврядуванні саме в першій половині XVII століття, коли і створювався літопис. Соборна церква Успіння Богородиці Пирогощої, в якій він служив уставником, була головним православним храмом київських міщан — осередком їхнього громадського та духовного життя. Служіння у цьому храмі передбачало певний церковний і соціальний статус, а також забезпечувало Кирилу Івановичу авторитет у середовищі міської громади, представників замкової влади, духовенства.

Аргументом на користь того, що Кирило міг належати до того самого міщанського роду Івановичів, може слугувати запис на звороті титульного аркуша Київського літопису (список Лазаревського), на якому зазначено, що рукопис певний час належав київському міщанину Саві Івановичу: «Тоть початокъ до книги Кройки Матфея Стрыйковського повторе для зепсованя першого записованя записовал Ф[ирс] Василиевичъ. Который тежъ всю тую книгу в рок [тыся]ча шестьсот чотыридесять третемъ за уж[иченем] [пана] Савы Ивановича, месчанина Киевского, славет[ному] [пану] Андрею Ишвовичу, месчанину и райцы Киевс[кому], [переписал] Фирсъ Василевичъ рукою власною» [1, арк. 1 зв.].

Непрямими аргументами на користь приналежності Кирила до київських Івановичів слугує характер фіксації ним імен священників подільських храмів, які почергово звершували богослужіння в соборній церкві Успіння Пресвятої Богородиці після завершення реставраційних робіт у 1614 році (їхні імена згадуються в літописі зі вказівкою на храм, в якому вони правили службу): «...быша служители стых цркъвей Василей матерезкой, Мина притиский, Иван воскресенский, Никита спаский, Климентей наберезский, Михайло борисоглѣбский, Климентей ржественский, Матфей добрыковский и диякон Демян» [1, арк. 668 зв.]. Не вказує Кирило патронім, пишучи про ігумена Кирилівського монастиря Василя, натомість

возний Опанас Іванович [24, с. 295; 25, с. 306]. Щодо нього О. Однороженко зазначив, що важко достеменно встановити, чи належав він до того ж роду [25, с. 306]. Втім, слід зауважити, що патронім «Івановичі» був досить поширеним у ті часи. Так, у Ревізії Київського замку 1552 року «Івановичі» зустрічаються серед замкових селян: Василь Іванович (с. Демидівці), Федько Іванович (с. Лугава) [21, с. 117, 119]. У Ревізії Овруцького замку 1545 року серед бояр і слуг замкових, «котрые передь тымъ были слугами ордынскими, повѣдають себе вызволеними отъ господарей ихъ милости с тое службы ордынское, и мѣнячи, себе быти шляхтичами» згадується Онофрій Іванович [26, с. 41]. Н. Яковенко розмістила боярську родину Івановичів (похідних від Болсунів, Болсуновських) у генеалогічній схемі представників боярськості із Заушшя (Зауської волості на Овруччині) [27, с. 251].

зазначає: «при игумене ѡтцу Василий Красовском, прозываеом Чернобровце»; «преставис той ѡць игумен Василей» [1, арк. 667].

Крім того, на користь припущення про належність літописця до роду Івановичів свідчить характер пам'ятки в цілому: Київський літопис є хронікою київських міщан (це твердження справедливе щодо обох його авторів). Літопис містить прямі згадки про міщан (зокрема міських урядників Ходиків, Баликів, Митковичів), відображає їхні інтереси та настрої, передусім клопотання про збереження та дотримання прав і привілеїв міської громади — аспект надзвичайно важливий для Кирила⁹. Цілком можливо, що Кирило ідентифікував себе як міщанина («Іванович»), щоб підкреслити свою приналежність до спільноти міщан.

* * *

Як зазначають дослідники, тема Києва є наскрізною в Київському літописі першої чверті XVII століття [10]. Обидва автори Київського літопису були киянами. За слушним висловом Н. Яковенко, кияни були членами закритого «київського клубу», які сприймали свій життєпростір як ексклюзивний. Дослідниця зауважує, що мешканці Києва ніколи не називали Волинь, Поділля чи околиці Руського воєводства «Україною»: це поняття для них завжди і послідовно було зарезервоване лише за їхньою власною територією [16, с. 85]. Підтвердженнь цьому, за спостереженнями вченої, небагато, тому особливо цінними є поодинокі згадки про такі випадки¹⁰. Київський літопис першої чверті XVII століття містить дві такі згадки. Обидві вони належать двом літописцям — уставнику Кирилу та анонімно-му автору — тим самим киянам із властивим їм киевоцентризмом. Н. Яковенко відзначила відстороненість (або зверхність) Кирила Івановича щодо волинців. Так, згадуючи про перебування в Києво-Печерському монастирі Лжедмитрія I, Кирило характерно зауважує: «А пришол з Волини, не знат ѡткул» [1, арк. 670; 16, с. 38—39, 59, 85]. Невідомий за іменем другий автор Київського літопису у віршованому панегірику на честь свого патрона, черкаського підстарости князя Семена Лика, називає «Україною» та «містами українними», ймовірно, саме територію Наддніпрянщини: «Зачим ѡт москвы и ѡт татар успокоил Украину [князь С. Лико. — М. Ф.], тым здорове людей и мест украинских ѡбваровал своим» [1, арк. 674 зв.].

⁹ Літопис також демонструє симпатії міщан до Лжедмитрія I та інтерпретує фінал повстання під проводом Криштофа Косинського 1591 року як «замирення» — компроміс або угоду між повстанцями та родиною Острозьких [1, арк. 669, 670].

¹⁰ Одним з яскравих прикладів такої зверхності киян щодо мешканців інших територій, наведених Н. Яковенко, є жалобна поема «Epicedion» 1585 року на смерть київського каштеляна князя Михайла Вишневецького. В ній простір киян названо «Наддніпрянською Україною» [Podnieprska Ukraina], що, на думку автора, простирається від Києва до Черкас. Поема виразно підносить «наддніпрянців» над «волинцями й подолянами» як захисників від татар для всіх цих земель і всієї Речі Посполитої [16, с. 38—39, 85].

«Ексклюзивний» (тобто київський) простір Кирила Івановича постає як територія з центром у Києві та передмістям. Згадуючи про освячення Спасо-Преображенської, Свято-Микільської та Петропавлівської церков («Сѣго Сѣса и Сѣго Петра и Сѣго Николы») Межигірського монастиря архієпископом «з Кгрецѣи»¹¹ 19 квітня 1612 року, літописець додає: «и много народу было з мѣста Києва и з иных мѣстъ» [1, арк. 666 зв. — 667], підкреслюючи тим самим центральну роль Києва у власному світосприйнятті.

Міський простір Києва в уявленні священника Кирила формують Ринкова площа (Ринок), Київський замок, гора Уздихальниця¹², київські церкви та монастирі. Особливо важливими в топографії літописця є сакральні об'єкти, які становлять основні орієнтири його духовного простору.

Абсолютним центром сакрального простору Кирила Івановича є церква Успіння Богородиці Пирогощої («црков Стой Прчстое Успѣние соборную, стоячую в Рынку мѣсте Киевском») ¹³. Літописець присвятив їй кілька авторських пасажів («Сѣ Цркви Соборной, иж ест в Киеве, стоит на мѣсте, як поправлена на старом фундаменте»; «Сѣ поправе на старом фундаменте»), де заглиблюється в історію храму та докладно розповідає про хід відновлювальних робіт (15 квітня 1613 року — 14 серпня 1614 року), здійснених коштом київських міщан під наглядом бурмістра Созона Балики («А был приставом и дозорцою до той работы пан Сызон Балыка, упрошоный ѿт всепо ¹⁴ мѣста») за проектом його зятя, італійського архітектора Себастьяна Браччі («А поправлял тую црков майстръ зе влох Савостиян Брану») [1, арк. 667—668 зв.].

Після укладення Берестейської унії 1596 року і заснування унійної митрополичої кафедри в Києві Софійський собор перейшов під юрисдикцію унійного митрополита [19, с. 227]. Кирило Іванович згадує про це в літописі: «Того ж року [під 1609 роком у літописі. — М. Ф.] и Сѣтая София црков ѿстала ѿт службы, не почали свещеники до ней со кресты ходити и службы

¹¹ У 1610 році Межигірський монастир одержав ставропігію з підпорядкуванням Константинопольському патріарху.

¹² У Київському літописі читаємо: «Рок АХСІ [1616] при великом королі Августе а при пѣну воеводе киевскомъ Жолковскомъ Станиславе старанием и накладом пѣнов мѣщан киевских, на тот час пѣна войта Февдора Ходьки и пѣна бурмистра Матфея Мачохи, и всего посолства мѣста Киевского скопали гору Уздыхалницу, которая стоит пред замкомъ Киевскимъ...» [1, арк. 669 зв.].

¹³ Зауважимо подібність найменування храму та місця його розташування в тексті Київського літопису та у свідченні возного Павла Гуторовича (від 8 березня 1610 року) про відмову київського православного духовенства визнати над собою духовну владу намісника унійного митрополита Іпатія Потія о. Антонія Грековича: «до всих свещеников киевских где их всих заставши в церкви соборное киевское мурованое в Рынку стоячоє Светое Пречистое» [28]. Така подібність назви храму та вказівки на його місце розташування свідчить про глибоку усталеність топонімічної формули, що юридично й сакрально закріплювала статус церкви як головного соборного храму київської громади та духовного центру Києво-Подолу.

¹⁴ Так у тексті. Має бути: всего.

Бґиєи ѡтправовати прето, иж митрополит Ипатий приступил до костела рымского и казал был там свещеником киевским за себе Бґа просити...» [1, арк. 668 зв.]. Це повідомлення, попри виразний антиунійний контекст, як видається, покликане підкреслити особливу сакральну роль соборної церкви Успіння Богородиці Пирогощої, яка в умовах втрати Софійського собору стає фактичним головним храмом міста. На думку дослідників, у 1613—1620 роках церква Успіння Пресвятої Богородиці виконувала роль головного православного храму Києва, а з 1620 року (після відновлення православної ієрархії Єрусалимським патріархом Феофаном) до 1633 року була кафедрою київських православних митрополитів [20, с. 93].

Показово, що Київський літопис починається звісткою про поставлення митрополита Іларіона на київську кафедру в Софійському соборі: «В лѣто ꙗґФНӨ [6559] постави Ярослав кнѣзь Ларишна митрополитом Руси на Стой Софей в Києве» [1, арк. 661]. Звернення до теми поставлення Іларіона на початку літопису, ймовірно, є відсилкою до Феофанових висвят 1620 року — висвячення Єрусалимським патріархом Феофаном київського митрополита та інших церковних ієрархів, очевидцем яких, вірогідно, був сам автор літопису. Таке повідомлення та подальші літописні сюжети про соборну церкву Успіння Богородиці Пирогощої можна розглядати як демонстрацію тяглості канонічної православної традиції попри втрату легального статусу православної ієрархії після Берестейської унії 1596 року.

Варто зауважити, що в літописі Кирила послідовно згадуються храми, присвячені Пресвятій Богородиці. Серед них — реальні храми: соборна церква Успіння Пресвятої Богородиці Пирогощої (їй відведено центральне місце в тексті літопису як духовному центру Києва), Успенський собор Києво-Печерського монастиря (три згадки), Успенський собор у Смоленську (дві згадки), Успенський собор у Володимирі-на-Клязьмі. Окрему увагу привертає символічна церква Різдва Пресвятої Богородиці, зведення якої літописець пов'язує з перемогою князя Костянтина Острозького над московським військом під Оршею 1514 року (дві згадки): «Того ж рок [7000. — М. Ф.] бой был кнѣзю Константину Ивановичу Острозкому з москвою под Оґршею за Днепром на Кропивне рецѣ и побил кнѣзь москвы ПІ [80]¹⁵ на Ржство Прстые Бґи и црков там поставил Ржство Прстой Бґи» [1, арк. 664]; «Рок АФӨ [1509] тот же Константин на Кропивне рецѣ москву побил ПІ [80] тисечей на днѣ Ржства Преґстые Бґи и црков там казал поставити» [1, арк. 669].

У місцевих (українських) літописах, літописах Великого князівства Литовського та польських хроніках відсутня будь-яка інформація про зведення церкви Різдва Пресвятої Богородиці на честь перемоги під Оршею, хоча вказується, (а в літописах Великого князівства Литовського та польських хроніках — зокрема в літописах Рачинського, Євреїнівському [29, с. 168,

¹⁵ Так у тексті. Напевне: ꙗґ [80 000].

234] і «Хроніці польській, литовській, жмудській і всієї Русі» Мацея Стрийковського [30, с. 730] — особливо наголошується), що переможна битва відбулася саме на Різдво Пресвятої Богородиці. Дослідники відзначають існування традиції про обітницю великого гетьмана литовського князя Костянтина Острозького збудувати храм у разі Божої допомоги в битві з ворогом [31, с. 52; 32, с. 46; 33, с. 11; 34, с. 75—76]. Утіленням цієї обітниці вважають фундацію князем Костянтином Острозьким двох православних храмів у Вільно. 30 листопада 1514 року Сигізмунд I Старий надав привілей, яким дозволяв князю розпочати спорудження храмів на честь Пресвятої Трійці та Святого Миколая Чудотворця [35, с. 13—15]. Вважається, що тоді стараннями Костянтина Острозького було перебудовано Покровську церкву у Вільно (Пречистенську катедрu) [31, с. 52; 34, с. 75—76].

У Київському літописі, ймовірно, вперше зафіксовано традицію про обітницю князя Костянтина Острозького збудувати храм у разі перемоги над московитами. Така згадка про благочестиву клятву свідчить про ставлення літописця до князя не лише як до визначного воєначальника, а й як до фундатора православних храмів (носія повного комплексу князівських «чеснот»).

Літописець надає перемозі над московським військом у битві під Оршею особливого духовного значення: Костянтин Острозький здобув її на велике Богородичне свято — Різдво Пресвятої Богородиці — завдяки заступництву Божої Матері. Для літописця перемога ця не лише військове досягнення, а насамперед богоугодна справа (має сакральний смисл). Побудова церкви Різдва Пресвятої Богородиці на честь перемоги над ворогом, що сталася в день великого свята Різдва Пресвятої Богородиці, є авторським конструктором літописця, сповненим глибокого сакрального змісту (це зумовлено як особливою увагою Кирила до храмів Богородичного культу, так і тим, що він був ієреєм церкви Успіння Богородиці Пирогощої).

Показовим є застосування літописцем епітета «божественна» щодо соборної Успенської церкви: «Собретохом в кройнице, иж первѣи того сия бжственная црков была изнищена... *от* поганого цря перекопского Мендикурия и *от* нечтивых его агарян року [...]»¹⁶ [1, арк. 668—668 зв.]. Таке означення містить певні літургійні конотації (в богослужбовій традиції храм як місце Божої присутності нерідко називається «Божественним домом») та вжито з метою створити відповідний контраст між святинею та «нечестивими агарянами». Подібні епітети застосовувалися щодо особливо шанованих і сакрально значущих храмів. Отже, літописець свідомо підкреслює виняткову духовну цінність церкви Успіння Богородиці Пирогощої як сакрального центру православного Києва.

Промовистим також є сюжет про покарання злодія перед образом Пресвятої Богородиці, який хотів пограбувати один з храмів Печерського мо-

¹⁶ У тексті пропуск.

настиря: «Рок АХЄІ [1615] мсца июня ДІ [14] днѣ ис середи на четвер у Печерском манастири у цркви зостался злодей, хотячи покрасти црков ае ув олтари, и скрився, взял из жертовника серебряный котелец и иные сосуды побрал, и за пазуху заклал. И пошел з олтаря до шбраза Прстой Бѣы, хотячи шборвати килко чирвоных было там на шбразе, але нѣякая бжественная невидимая сила возбрани ему, килко раз ударило его ш землю, шт шбраза елико хотѣл пач его било. И так ушедши ув олтар и шцепенѣвши, лежал под пекелком, где шгон держат, аж его панамар на заутрей нашол. И так шный злочестивый все исповедал, штос над ним чинило» [1, арк. 667].

Усе це свідчить про глибоку побожність Кирила та його відданість культу Пресвятої Богородиці, під заступництвом якої літописець убачає захист Києва від зовнішніх і внутрішніх ворогів. Духовним центром міста постає відновлена «божественна» Успенська церква, яка перейняла цю функцію після втрати Софійського собору (переходу до уніатів). Літописець апелює до ідеї непорушного тривання церковної «старовини», символом такої неперервності (церковної спадкоємності) є соборна церква Успіння Богородиці Пирогощії.

Зауважимо, що саме в оповіданні про історію та відбудову соборної церкви Успіння Пресвятої Богородиці Пирогощії Кирило Іванович двічі вживає словесну формулу «во Богоспасаемом граде Киеве»:

«В то ж время во швещенных Кир патриарха константинопольского Тимофея, а здѣ во Бгоспсаемом граде Киеве всих шбще живущих православных христиан прсных во вѣре, найпаче ж пѣна войта Дешонисия Балыки, а по нем наставльшего войта Феодора Ходыки, а за бурмистра пѣна Сызона, сѣна того жъ войта Балыки» [1, арк. 667 зв. — 668].

«А в то время в том же Бгоспасаемом граде Киеве быша служители стых цркви Василей матерезкий, Мина притиский, Иван воскресенский, Никита спаский, Климентей наберезский, Михайло борисоглѣбский, Климентей ржественский, Матфей добрыковский и дякон Демян. А вси тые вышей мененные свещеники каждый ндлю свою служили в той цркви соборной Стой Прчстое...» [1, арк. 668 зв.].

Перед нами один з найбільш ранніх випадків застосування такого топосу. Це старий візантійський штамп, що служив за одну з метафоричних назв Константинополя — сакрального центру християнської імперії, яка перебуває під опікою Бога. Як зауважила Н. Яковенко, послідовно така словесна формула стала прикладатися до Києва починаючи від окружного послання митрополита Йова Борецького (15 січня 1621 року)¹⁷ [36, с. 296—303; 37, с. 263—264].

¹⁷ Йов Борецький закликав віруючих «...до Богоспасаемаго мѣста Києва, второго руского Іерусалима... минаючи унитскую безбожную яму, если мило спасение, абыся не лѣнниль приходити и присылати» [37, с. 263—264].

Що спричинило появу такої амбітної метафори в Київському літописі першої чверті XVII століття? Який сенс вкладає в неї літописець? Звернімо увагу на контекст використання цієї словесної формули. Вона зустрічається двічі в оповіданні про відбудову Успенської церкви Пресвятої Богородиці. Оповідання «*С* поправе на старом фундаменте» відкривається молитовним зверненням до Бога та повідомленням про те, що відбудову храму розпочато «за фартунного панованя наяснѣишого гсдря и великого короля нѣго Жигимонта, а за держание воеводства Киевского велможного его млсти пѣна Станислава Жолковского, а во *шт*ступлений митрополитов киевских вдовству ющи митрополий Киевской, понеж они вси уклонишас во купе ко западу, мы ж оных мерзость возненавидѣвше, наслаждаемся пророческих словес: “*С*т Сиона изыйде закон и слово Гдне из Ерслама, а не з Рима”» [1, арк. 667 зв.] (далі йде текст про відбудову церкви «во Бгоспаеомоm граде Киеве всих обще живущих православных християн прсных во вѣре»). Вислів «*С*т Сиона изыйде закон и слово Гдне из Ерслама, а не з Рима» є перифразом із Книги пророка Ісаї (Іс. 2:3): «*С*т Сіона бо изыйдетъ законъ, и слово Гне из Іерсліма» [38]. У Святому Письмі ці слова вказують на те, що істинний Закон і Боже Слово мають своє джерело в Сіоні (Єрусалимі), який у християнській традиції сприймається як духовний осередок правдивої віри. В Київському літописі цей текст зазнає свідомої трансформації (його переосмислено, зредаговано літописцем) — до нього додається акцентоване уточнення «а не з Рима», що виразно підкреслює православну позицію автора щодо духовної першості Єрусалима (Сходу) над Римом (Заходом). З огляду на це, очевидним є виразний антиунійний підтекст цього літописного повідомлення.

Отже, літописне оповідання про відбудову Успенської церкви Пресвятої Богородиці наповнене символами та прихованим змістом: місто Київ «всих обще живущих православных християн прсных во вѣре» — осередок істинної віри — перебуває під опікою Бога («Богоспаеомий град») та заступництвом Божої Матері у протистоянні з ворогами-уніатами.

У цьому світлі зрозумілою стає фінальна частина оповідання «*С* поправе на старом фундаменте»: місто Київ є не лише сакральним центром, де забезпечені духовні права православної спільноти міщан (членом якої усвідомлює себе Кирило Іванович), а також місцем, де забезпечено їхні політичні права та привілеї. Так, пишучи про те, що в «Богоспаеомоm граде Киеве» священники подільських церков служили по черзі в головному храмі — соборній церкві Успіння Богородиці Пирогощої, де «за гдря коря¹⁸ Гѣ Бѣа просили и за пѣна воеводу киевского, и за всих православных християн», літописець підсумував, що за молитовне заступництво «всі православні християни» (читай «київські міщани») були звільнені від постойів та податків королем (Сигізмундом III Вазою) і київським воеводою (Станіславом Жол-

¹⁸ Так у тексті. Має бути: короля.

кевським): «а шны за тоє *шт* гсдря короля и *шт* п̄на воеводы киевского, и за всех православных християн и намѣстников его тым были пожалованы, же во вшеляком покою на тот час мешкали *шт* вшеляких подачок и *шт* постоев так школичных, яко и *шт* самого п̄на воеводы» [1, арк. 668 зв.].

Отже, автор малює ідеалізовану картину спокою та добробуту щасливих мешканців «Богоспасенного» Києва, гарантом якої є король і київський воевода. Таке ідилічне бачення відображає також «прагматичні» сподівання Кирила Івановича, які він покладав на новопризначеного київського воеводу та, ймовірно, свого нового патрона, «великого гетьмана литовського» Станіслава Жолкевського (1547—1620).

Характерна «обмовка» літописця щодо «великого гетьманства» Станіслава Жолкевського навряд чи є випадковою: «Року АХӨ [1609] пан Жолковский гетман Великого кнзства Литовского наехал на воеводство Киевское» [1, арк. 668 зв.]. Очевидно, вона є свідомою алюзією на великого гетьмана литовського князя Костянтина Острозького — своєрідною даниною військовим заслугам Станіслава Жолкевського як видатного полководця, гідного поставлення поруч із прославленим воєначальником минулого. Водночас такий прийом відображав конкретні сподівання літописця щодо майбутнього міської громади за часів урядування С. Жолкевського. А також був частиною церемоніалу спілкування міщан з київськими воеводами у властивій їм вірнопідданській манері, котра проступає в листуванні між київськими воеводами та міськими урядниками (хоча останні твердо стояли «на своїх позиціях», відстоюючи свої права та привілеї).

Повертаючись до питання про сакральну топографію Кирила зазначимо, що в літописі, окрім головного соборного храму київських міщан — церкви Успіння Божої матері, — згадуються й інші храми Києво-Подолу — *Воскресеньська, Спаська, Набережно-Микільська, Борисоглібська, Різдва Христового* (територія, підпорядкована магістратові), а також церкви, що знаходилися на замковій території (підлягала юрисдикції воеводи та замковому урядові) — *Добро-Микільська, Притисько-Микільська* (як згадувалося вище, священники цих храмів почергово відправляли службу в соборній церкві Успіння Богородиці Пирогощой) [1, арк. 668 зв.]. Зауважимо, що літописець окремо згадує про Воскресеньську церкву, яка під час реставрації головної соборної церкви виконувала функцію «запасного» храму: туди тимчасово перенесли церковне майно та проводили богослужіння («и шпят вси шбрады были выношены до Воскресения Хва цркви») [1, арк. 668].

Кирило Іванович як очевидець згадує про освячення церкви Святої Трійці *Кирилівського монастиря*, а також про смерть його ігумена — Василя Красовського: «Того ж рок и того ж мсца [квітень 1612. — М. Ф.] КГ [23] дн̄я на дн̄ь ст̄го великомч̄нка Георгия той же архиепскопъ [з Греції. — М. Ф.] ш̄стил црков Стой Тройци, в ней же придел ст̄го Кирила при игумене штцу Василий Красовском, прозываемом Чорнобровце. Рок АХДІ [1614]

мсаца февралѣ КѢ [27] днѣ ис четверга на пятницу на памет стго ѡтца Василія преставис той ѡцѣ игумен Василей, а погребли его марта во Г [3] днѣ на Сырной недели, и положили тѣло его честное под муром подле правого крилоса под стеною со честію великою» [1, арк. 667].

Як було зазначено, в Київському літописі згадується *Софійський собор* — у компілятивній його частині (перша його звістка про поставлення митрополитом Київським і всієї Русі Іларіона) та в оригінальній — у зв'язку з переходом Софії Київської до уніатів.

Київський літопис першої чверті XVII століття розпочинається тематичним блоком (початкові сім записів 1051—1091 років) про *Печерський монастир* та його головний храм — собор Успіння Пресвятої Богородиці («Начало Печерскому манастыру»): «Блгословил и мѣсто назначил на црков Печер [Антоній Печерський. — М. Ф.]; «В лѣто $\text{S}\Phi\text{PA}$ [6581] заложил игумен Феодосий црков Печерскую Стой Бѣи»; «и просил [Феодосій Печерський. — М. Ф.] кнзя Слава и сѣна его Глѣба, жебы не дали увобиду манастыря»; «свищенна быст црков Печерская Стой Бѣи»; «В лѣто $\text{S}\Phi\text{Ч}\Theta$ [6599] пренесоша Феодосия ис пещеры и положиша во цркви Печерской во притворе на десной стране, идѣ же и ннѣ лежит, августа во Д [14] днѣ»; «В лѣто SXSI [6616] быст знамение во Печерском манастыри февралѣ А [11] явился столпъ ѡгненный ѡт земли до нбси» [1, арк. 661, 662 зв.].

Кирило використав давні руські літописи, що містили у своїй основі *Повість временних літ*¹⁹, а також Волинський короткий літопис [10]. Ця частина Київського літопису, попри свій компілятивний характер, містить виразні авторські інтенції: киевоцентричні акценти та рефлексії щодо сучасних авторові подій.

Показовою є авторська формула актуалізації давніх подій через відсилки до сучасних йому часів. Розповідаючи про початки Печерського монастиря, літописець доповнює давній текст власним коментарем: «послѣ его [Іларіона. — М. Ф.] Антоний ископал и вселис в ню, и быст ѡграда велика и до днес» [1, арк. 661] (пор. з лаконічним повідомленням «а си печерка тако оста» в *Повісті временних літ* (Іпатіївський список) [39, с. 109, стовп. 114]).

Найбільш послідовно авторська «рука» Кирила проявляється в підкресленні ролі Києва там, де його джерела такого акценту не передбачали: «При сих начат быти Феодосий игумен печерский в Киеве» [1, арк. 661] (Кирило підбиває підсумок тій розгорнутій інформації (з географічним уточненням), що міститься в *Повісті временних літ*) [39, с. 112, стовп. 116]). Повідомлення про смерть митрополита доповнюється літописцем «київським» акцентом: «Того ж лѣта [6597. — М. Ф.] преставис Иѡан митрополит киевский» [1, арк. 661] (у *Повісті временних літ*: «В се же лѣто преста-

¹⁹ Ідентифікація літописних текстів, що містили в основі *Повість временних літ*, залучених Кирилом, потребує спеціального дослідження.

вися Іоанъ митрополитъ») [39, с. 146, стовп. 151]. Показовим також є запис: «В лѣто ꙗꙁꙁѣ [6622] сѣл Володимѣр Манамах на великом кнѣзени в Києве на столѣ ѡтца своего Всеволода» [1, арк. 662 зв.]. Кирило свідомо додає географічне уточнення «в Києве», хоча Волинський короткий літопис, яким він користувався як джерелом, такої деталізації не містив. Таке «київське маркування» давніх текстів відображає прагнення літописця підкреслити особливе значення та центральну роль Києва в історії княжої Русі (минулому) і річпосполитському сьогоденні — як доказ безперервності і тяглості історичного буття. Автор не просто фіксує події, важливі з його точки зору, а інтерпретує їх крізь призму сучасності, надаючи їм актуального звучання (згадані вище паралелі з Феофановими висвятами).

У Київському літописі знайшли місце й сучасні авторові події, пов'язані з Печерським монастирем, — уже згаданий сюжет про злодія у храмі та кару, що його спіткала. Згадує Кирило про Печерський монастир у сюжеті про Лжедмитрія I: «Рок АХД [1604] при великом королі Жикгимонте а при воде²⁰ киевском кнзи Василий СѸстрозском ѡказался якийсь цар, першей был в Печерском манастири чернцомъ...» [1, арк. 670].

Про Видубицький та Михайлівський Золотоверхий монастирі уставник Кирило згадує в зв'язку з насильницькою смертю намісника унійного митрополита, протопопа, ігумена Видубицького монастиря о. Антонія Грековича, заповідяною козаками в 1618 році.

У списку Лазаревського це повідомлення відсутнє: текст переривається на 1616 році. Воно збереглося в списку Іллі Кошаківського, і в ньому чітко вгадується саркастичний тон Кирила Івановича: «Року ꙗꙁꙁѣ [1618] мсца февраля Еї [15] козаки запорозкіє на Зверинци поймали ѡфиціала митрополего... Антонія Грековича... который пристал до рымского костела и хотѣлъ увязатися у монастыр СѸго Михайла Золотоверхого, поймавши, козаки там же, противъ Выдубицкого, под людѣ подсадили воды пити» [3, арк. 117]. Примітно, що Кирило Іванович згадує спробу Антонія Грековича поширити свою владу на Михайлівський Золотоверхий монастир як одну з причин його вбивства (лист митрополита Іпатія Потія про призначення о. Антонія Грековича митрополитим намісником у Києві та про надання йому Видубицької архімандрії було видано 22 січня 1610 року [40]; лист короля Сигізмунда III Вази про приєднання київського Золотоверхого монастиря св. Михайла разом з усіма маєтками до унійної кафедри св. Софії в Києві унійна сторона отримала 15 вересня 1612 року) [41])²¹.

Кирило Іванович пише про освячення трьох храмів *Межигірського монастиря*, розташованого за межами міста: «Рок АХВІ [1612] мсѣа апреля

²⁰ Так у тексті. Має бути: воеводе.

²¹ Конфлікт між Антонієм Грековичем і київським православним духовенством та міщанами за участі козаків тривав з 1610 року [42, с. 341—348; 43, с. 396—398; 44, с. 342—352].

Ө́ї [19] днѣ на памѣт преподобнаго ѡтца ншго Иѡана Вѣтхия Лавры ѡсвещенна быст црков Сѣго Сѣса и Сѣго Петра и Сѣго Николы у манастири Межигорском архиепскопом з Кгрецѣи, и много народу было з мѣста Киева и з иных мѣсть» [1, арк. 666 зв. — 667]. Літописець зазначає, що ця подія сталася 19 квітня, на день пам'яті преподобного Івана Ветхопечерника (Старопечерника), який подвизався у Старій / Ветхій (Суккійській) Лаврі в Іудейській пустелі на території Палестини.

Київський літопис містить згадку про *вірменську церкву (Різдва Богородиці)*: «Мсца ѡктебря А́ [1] днѣ домуровали и ѡстатней бани на рогу ѡт урмянское цркви» [1, арк. 668]. Вона слугує орієнтиром щодо місця розташування церкви Успіння Богородиці Пирогощі.

Ми зосередилися переважно на «київському просторі» Кирила Івановича, проте «географія» літописця є значно ширшою. Кілька разів він вживає слово «Русь» у понадлокальному географічному значенні, але з виразним релігійним наповненням, наприклад: «Рок АФПВ [1582] папез римский ста ѡт греков ѡтделил, в чом великое замешане Поляком з Русю учинил» [1, арк. 665]. У ментальній карті Кирила поняття «Русь» має насамперед етноконфесійне значення — воно позначає православну спільноту, на противагу полякам-католикам.

Простір, що його займають «руські» землі Речі Посполитої, в тексті літопису членований на окремі території (тут має місце вплив польських джерел літописця): Полісся, Волинь, Поділля, Русь, Підгір'я, Покуття²². Згадує літописець і про Бескиди (карпатські перевали на межі Покуття й Угорщини, що слугували транзитним шляхом для татар під час набігу 1595 року): «Рок АФЧЄ [1595] татарє Подгоре и Покуте звоевавши, через Бескид до Угор пошли» [1, арк. 665]. Зауважимо, що в польському джерелі літописця, Хроніці Бельських, географічна назва «Підгір'я» не згадується (згадуються Покуття та міста з теренів Підгір'я — Самбір, Снятин, Тлумач) [45, с. 1712—1714].

Ментальна географія Кирила, крім «київської» домінанти, має також і «острозьку» складову. Літописець фіксує володіння та уряди князів Острозьких — Острог («родова» столиця, місце останнього спочинку Василя-Костянтина Острозького), Дубно, Брацлав (Брацлавське воєводство), Острополь (Волинське воєводство), Ярослав (Руське воєводство), Переяслав (Київське воєводство). В заключній частині літопису Кирила Івановича міститься ряд повідомлень, що слідують одне за одним (окрім звістки про відбудову Переяслава), про заснування / відбудову міст, якими во-

²² Див. напр.: «Рок АФӨЄ [1575] татарє ѡ Сѣой Покрове Подоле и Волын по самый Илвовъ и Сакал велми зоевали иж вся Полща боялас» [1, арк. 665]; «Рок АФЧА [1591] голод великий был на Подоле и в Руси, по Š [6] золотых был корец жита» [1, арк. 665]; «Рок АФЭӨ [1569] на короля Августа был такий голод великий, аж люди з голоду мерли, а звлаче в Литве и на Полесю, а на москвѣ еще болший был» [1, арк. 666 зв.].

лоділи князі Острозькі або відповідали за безпеку та порядок на ввіреній їм території (як-от Костянтин Острозький як староста брацлавський): під 1589 роком про відбудову Переяслава князем Василем-Костянтином Острозьким («Тогда князь Константин Василей, воевода Киевский, заложил мѣсто Переясловле на старом селищи») [1, арк. 669]; під 1487 роком про закладення Брацлава («кнѣзь Алезандръ Константинович, снѣ воеводы киевского, заложил мѣсто и замок Брасловль») [1, арк. 669—669 зв.]; під 1576 роком про заснування Острополя («Остропол заложен») [1, арк. 669 зв.]; під 1585 роком про закладення Ярослава («кнѣзь воевода киевский Ярославль заложил») [1, арк. 669 зв.]. У Київському літописі двічі згадується про закладення Брацлава під 1487 роком. У третій частині літопису читаємо: «Рок АУПЗ [1487] Глбрехтъ крол ѿт волох побит. Того ж року Алезандро Брасльвлъ заложил» [1, арк. 666]; у п'ятій, заключній, частині: «Рок АУПЗ [1487] кнѣзь Алезандръ Константинович, снѣ воеводы киевского, заложил мѣсто и замок Брасловль» [1, арк. 669—669 зв.]. Про відбудову Брацлава великим князем литовським Олександром знаходимо інформацію в польських хроніках [30, с. 649; 45, с. 902]. Імовірно, літописець своєрідно «розкрив» зміст першого повідомлення, приписавши відбудову міста Олександру Васильовичу Острозькому. Зауважимо, що в 1497 році старостою брацлавським (1497—1500) був Костянтин Іванович Острозький і замок було відновлено за його участі. Загальна думка літописця зрозуміла — пов'язати відбудову цих міст із князями Острозькими.

У літописі Кирила Івановича міститься інформація про напад татар на Дубно в 1577 році («татарє Дубна добывали») та під 1578 роком на Острог («татарє Острога добывали, црѣ перекопский и црѣвичи») [1, арк. 666 зв.].

Постає питання: що зумовлювало особливу увагу Кирила до князів Острозьких і які надії покладав на них літописець?

* * *

На думку Н. Яковенко, ексклюзивне сприйняття власної території місцевими жителями сформувалося не лише внаслідок прикордонного статусу Києва, а й завдяки історичній пам'яті про величне колись Київське князівство [16, с. 38—39, 85].

В уяві Кирила Івановича буття Києва також було невід'ємним від «великих князів» — покровителів та опікунів міста. «Спокій» та велич міста він пов'язував із представниками найвпливовішого руського княжого Дому тих часів — князями Острозькими. На сторінках літопису Кирило Іванович виявляє особливу увагу до князів Острозьких — Костянтина Івановича (1460—1530), Василя-Костянтина (1526—1608) та Олександра Костянтиновича (1570—1603).

Літописець неодноразово згадує про переможні битви великого гетьмана литовського Костянтина Острозького над московитами і татарами (змальовуючи знаки Божої опіки над його військом). Не забуває літописець про

нього як про фундатора православних церков. Автор вшанував пам'ять про його сина, Василя-Костянтина Острозького, у зворушливому некролозі: «Рок АХИ [1608] мсца фєвралѣ Г [3] днѣ преставис бл̄говѣрный и христорлюбивый кн̄зь Василей Острозкий, воевода киевский, который насѣял вселенную всю с̄тими книгами. Лежит тѣло его ув Острозѣ у цр̄кви Стго Бгоявления, жил на свѣте лѣт ПВ [82]» [1, арк. 667]. Як було вже зазначено, про князя Олександра Острозького, молодшого сина Василя-Костянтина Острозького, літописець згадує у зв'язку із заснуванням м. Брацлав²³.

Василь-Костянтин Острозький посідав уряд київського воєводи 49 років (1559—1608)²⁴. Відомо, що стосунки між православним князем та київськими міщанами були досить напруженими. За часи свого тривалого врядування князь Василь-Костянтин Острозький не раз чинив спроби щодо обмеження автономії міської громади, а його слуги і намісники в Києві втручалися у внутрішні справи магістрату і не раз грабували городян [19, с. 211; 40].

Однак це майже непомітно в тексті Київського літопису. Православному священнику Кирилу імпонувала позиція князя Василя-Костянтина Острозького в релігійній сфері. Літописець був активним учасником антиунійного руху, очолюваного київським воєводою та підтриманого в Києві війтом Яцьком Баликою.

Київський воєвода князь Василь-Костянтин Острозький мав розгорнуту мережу клієнтів і серед міщан магдебурзької юрисдикції. Ймовірно, «під крилами» його протекції перебував і наш літописець, який був вдячним клієнтом київського воєводи князя Василя-Костянтина Острозького та разом щирим апологетом князівського Дому Острозьких. В очах Кирила князь Василь-Костянтин Острозький був не лише впливовою і заможною особою, а й носієм Божого обранництва через княжу кров.

Такі настрої відбилися на сторінках літопису Кирила Івановича. Кирило змальовує образ князя Василя-Костянтина Острозького як ідеального правителя — благовірного, христорлюбивого, освіченого, захисника православної віри, покровителя освіти і культури, великодушного щодо козаків (див. трактування літописцем фіналу повстання під проводом Криштофа Косинського 1591 року)²⁵. Зауважимо, що літописець не вибудовує жодних

²³ Олександр Острозький посідав уряд волинського воєводи в 1593—1603 роках.

²⁴ Для Кирила період урядування Василя-Костянтина Острозького є важливим хронологічним орієнтиром — літописець неодноразово згадує його як точку відліку для датування подій, напр.: «Рок АФПӨ [1589] татаре спаские под Збарожом кошом стояли и Струса под Бавором забили. Тогда кн̄зь Константин Василей, воевода Киевский, заложыл м̄сто Переясловле на старом селищи» [1, арк. 669]; «Рок АХД [1604] при великом королѣ Жикгимонте, а при воде [sic] киевском кн̄зи Василий Острозском оказался якийсь цар...» [1, арк. 670].

²⁵ «Рок АФЧГ [1593] тот же кн̄зь Василей под Пяткою козаков побил, и присягли ему козаки, же в̄бчными часы з ним не валчят. И на знак того звитяства казал накидат

генеалогічних зв'язків князів Острозьких з «давніми» руськими князями, не намагається продемонструвати тяглість князівської влади. Для нього ідеальні правителі (князі) — захисники від зовнішніх та внутрішніх ворогів, фундатори церков, розбудовники міста, оборонці істинної православної віри, покровителі освіти і культури²⁶. Через постать князя православна громада Києва сподівалася на захист своїх прав і на продовження традицій автономного міського та церковного життя, що й знайшло відображення в літописному наративі.

Після смерті князя Василя-Костянтина Острозького та згасання православної гілки роду²⁷ надії на встановлення добрих стосунків з київською міською громадою Кирило покладав на нового київського воєводу. Заслуги в налагодженні «покою» серед міщан через звільнення їх від податків і постоїв літописець приписує католику Станіславу Жолкевському.

Це підводить нас безпосередньо до аналізу конфесійних поглядів автора Київського літопису та його участі в конфліктах, що точилися в королівському місті Києві за відновлення Православної церкви.

* * *

Після проголошення на Берестейському соборі 1596 року акту унії Православна церква під юрисдикцією константинопольського патріарха перестала існувати. Правонаступницею всіх її прав, зокрема й майнових, ставала Унійна церква під послушенством папи. Форма реалізації церковної унії, обрана її творцями, що передбачала офіційну заборону Православної церкви, розділила суспільство Речі Посполитої на непримиренні табори [46, с. 84—93].

Породжені Берестейською унією протиріччя позначилися і на житті київської міської громади. Як було зазначено, Кирило брав активну участь в антиунійному русі, очоленому київським воєводою князем Василем-Костянтином Острозьким та підтриманому у Києві війтом Яцьком Баликою.

Г [3] ямы великих и казал насыпати над ними Г [3] курганы великих, которые и тепер стоят» [1, арк. 669].

²⁶ Так, Кирило в компілятивній частині літопису часто згадує князя поряд із заснованою ним церквою, напр.: «В лѣто SXII [6608] Володимѣр Манамах заложил цркъвъ Стые Бѣи у Смоленску марта З [7] на Средокрестие» [1, арк. 662]; «Того ж лѣта [6663. — М. Ф.] заложил кнѣзь Андрей у Володимери црков Стую Бѣу» [1, арк. 662 зв.]; «В лѣто SXO [6670] преставис Ростислав Имстиславич, нареченный во стом крщний Михайло, внук Володимеров Маномахов, што Стую Бѣу строил у Смоленску, марта КА [21]...» [1, арк. 662 зв.]. Також у літописі є згадка про розбудову князем інфраструктури міста: «В лѣто SXKB [6622] съл Володимѣр Манамах на великом кнѣжени в Києве на столѣ ѡтца своего Всеволода и устрой мост через Днѣпръ» [1, арк. 662 зв.]. Таке поєднання церковного будівництва та міської розбудови відображає уявлення літописця про ідеального патрона-покровителя.

²⁷ Зауважимо, що об'єктом захоплення Кирила є саме православні представники роду Острозьких, що вказує на його вибіркову лояльність, зумовлену конфесійною ідентичністю Кирила та його активною антиунійною позицією.

Протестувальники організовували збройні напади на резиденцію унійного митрополита та митрополичі землі, перешкождали уніатам здійснювати відправи в Софійському соборі, встановлювали ктиторське право на ряд церков у Києві, замінювали уніатських священників православними [19, с. 227].

Кирило був активним учасником релігійних протестів 1610—1612 років київського священства та міщан за підтримки козаків, спрямованих проти унійного митрополичого намісника ігумена Видубецького монастиря о. Антонія Грековича. Його ім'я згадується серед священників подільських храмів, на яких 20 серпня 1610 року подав протестацію до Володимирського гродського суду унійний митрополит Іпатій Потій: «...его мѣть штецъ Ипатейъ Потейъ з ласки Бжѣе архиепископъ митрополитъ Киевский и Галицкий и всея Руси, владыка Володимѣрский и Берестейский, протестовалсе напротивко славнымъ Яцка Балыки, войта, Матфея Матюшу и Дениса Мартяиновича, буръмистров и инших колекгов их... и всего посполства места его Королевское мѣти Киевского... также противко Семѣишна доброго Николы, свещенника и Кирила уставника церкви соборное в месте Киеве, и теж противко пречистесскому, глеборискому, Николы притиского, Николы наберезского, рожественскому, воскресенскому попомъ киевским...» [47; 19, с. 228].

Згідно зі скаргою, православні священники не тільки відмовилися визнавати духовну владу Антонія Грековича як київського протопопа, а й підбурили проти нього київських міщан та запорозьких козаків. Саме за їхньою намовою один із запорожців проник до Видубицького монастиря і, побачивши о. Антонія, вистрілив у нього, але не влучив.

З подібною скаргою до королівського задворного суду 7 вересня 1611 року звертався сам Антоній Грекович. На підставі цього звернення Сигізмунд III Ваза королівським мандатом наказував київським православним священникам (включаючи уставника Кирила) з'явитися до суду на вальний сейм у Варшаві 26 вересня 1611 року: «Вам, богомолцом нашим, Климентію наберезскому, Захарію притисскому, Семѣну добрыковскому, Ивану воскресенскому, Федору рожественскому, Михайлу борисоглебскому, Миките спасскому, а Кирилу уставнику попом киевским²⁸... приказуемы абысте перед нас... на сейме валном в року тисеча шестсот одинадцатого мца сѣнтѣбра двадцат шостого дня в Варшаве зачатом...» [48].

На сторінках літопису уставник Кирило спрямовує свій гнів насамперед на прихильників та реалізаторів ідеї об'єднання церков — унійних митрополитів Михайла Рогозу (1596—1599) та Іпатія Потія (1599—1613): «...и ж митрополит Ипатий приступил до костела рымского и казал был там свещеником киевским за себе Бга просити, за што и сам зле живота доконал у Володимери, позвал попов мандатом на трибунал, да сам и справ

²⁸ Дописано над рядком.

своих не побрал. А пред ним был митрополит Михайло Рагаза, тот началник той болесты» [1, арк. 668 зв. — 669]. У цьому фрагменті виразно проявляється літописцева манера письма, в якій релігійна іронія поєднується з гострим сарказмом (яскрава метафора про унію як хворобу — Михайло Рогоза — «началник той болесты»; саркастичні інтонації щодо Іпатія Потія — «сам зле живота доконал» «сам и справ своих не побрал»).

Об'єктами ідкої сатири літописця стали також уже згадуваний уніатський митрополичий намісник у Києві Антоній Грекович та митрополичий урядник Валер'ян Хрушлинський (Хрушлинський) (в літописі — Ян Хрушинський).

Як було зазначено вище, текст літопису Кирила Івановича (список О. Лазаревського) доведений до 1616 року. Як видно з порівняння зі списком у збірнику Кошаківського останнє повідомлення залишилося недописаним: «...и написанно на стенѣ имя “Павел”, знат, же то колис [...]» (у списку Іллі Кошаківського кінець фрази такий: «быль пустелникъ») [3, арк. 119]. Далі пів аркуша залишено чистим, і на ньому міститься пізніша проба пера [1, арк. 669 зв.]. У рукопису Кошаківського літопис закінчується повідомленнями про потоплення козаками Антонія Грековича (15 лютого 1618 року), про Цецорську битву (1620 року) і землетрус (29 жовтня 1620 року), про замах на Сигізмунда III Вазу (5 листопада 1620 року), приїзд Єрусалимського патріарха Феофана (22 березня 1620 року) і небесне знамення (13 січня 1621 року).

В. Ульяновський та Н. Яковенко цілком слушно зауважили, що літопис Кирила, який цікавився переважно церковною історією та київськими подіями, завершувався у списку Лазаревського недописаним повідомленням про насильницьку смерть Антонія Грековича, через що й були залишені згадані чисті пів аркуша [10]. У цьому записі, на відміну від перелічених вище, чітко вгадується саркастичний тон Кирила Івановича, а також мова протестацій проти Антонія Грековича, де він також фігурує як «офіціал» та «протопоп» [49, с. 58—59]²⁹: «Року ~~А~~ХИІ [1618] мсца фєвраля Еї [15] козаки запорозкіє на Зверинци поймали ~~о~~фиціяла митрополего, а по нашому протопопу, который был посланъ от митрополита Ипатія Потѣя до Кієва на протопопство, Антонія Грековича родом з Рогатина, который пристал до рымского костела и хотѣлъ увязатися у монастыр Стого Михайла Золотоверхого. Поймавши, козаки там же, противъ Выдубицкого, под людъ подсадили воды пити» [3, арк. 117]. Показовим є вжитий літописцем вираз «поймали ~~о~~фиціяла митрополего, а по нашому протопопу», що підкреслює

²⁹ Див., зокрема, протестацію від 20 березня 1620 року, внесену до київських гродських книг від імені запорозьких козаків, проти звинувачення з боку унійного намісника Антонія Грековича в тому, що вони погрожували унійній духовній ієрархії: «ижъ дей маючи мы ведомость съ протестацьи... черезъ някогось Антонія розстригу, выступника зъ стану мнишецкаго чернецкого, который, менячыся бытъ якимьсь офиціялом albo протопопоу Кіевскимъ...» [49, с. 59].

чужорідність нав'язаної церковної влади. Кирило свідомо протиставляє католицький (унійний) церковно-юридичний титул «офіціал» традиційному православному означенню старшого священника — «протопоп».

Згадуючи про митрополичого урядника Яна Хрушлинського, Кирило навмисно підкреслює його етнічну приналежність — «лях»: «Напервей прислал [Патій Потій — М. Ф.] тут до Києва врьдника своего именем Ян Хрушинский, щырий лях, чого николи не бывало, который задовал трудност попом ѿ послушенство» [1, арк. 669].

Зауважимо, що етнонім «лях» у підкреслено негативному забарвленні Кирило Іванович уживає також у довільному переказі фрагмента Хроніки М. і Й. Бельських [45, с. 295] про подію 1248 року, коли польське католицьке духовенство сплатило Папі Римському п'яту частину своїх доходів за певну поступку — скорочення Великого посту на дві тижні (до цього часу він тривав дев'ять тижнів): «Рок АСМИ [1248] все духовенство ляхов поступили папежу на Г [3] лѣта пятаю част своих доходов, абы им посту великого уменшил на двѣ недѣли, бо его было Ё [9] ндлѣ на тот час» [1, арк. 665 зв.]. Літописець знову у притаманному йому іронічно-саркастичному стилі підкреслює практику «купування поблажок» від Папи Римського, коли навіть такий важливий елемент релігійної практики, як піст, можна було змінити за грошову винагороду.

Повертаючись до епізоду зі «щирим ляхом» Хрушлинським, зазначимо, що у цьому літописному оповіданні, попри його виразну антиунійну спрямованість, чітко простежується економічна складова конфлікту між міщанами та митрополичим урядником. Наріжним каменем такого конфлікту був факт незаконного шинкування медом родиною митрополичого урядника. Прямий натяк на це знаходимо в сатиричному вірші Кирила Івановича про загибель дружини Яна Хрушлинського, яка «сытила мед ко Ржству Бѣи, хотѣла мѣт попов в себе на ѿбѣде и мѣла сполечность показуват костела римского ис црков восточною. Але не допустил котел:

Пришла до него сыты гледѣти,
мусела в нем и долго седѣти,
аж и очы ей не почали гледѣти,
так и той дал покой» [1, арк. 669]

Одним з найважливіших прав, про підтвердження якого міська громада завжди клопоталася, було право на монопольне шинкування в межах міста. Королівські привілеї 1558, 1576, 1606 років гарантували міщанам виключне право на виробництво і продаж спиртних напоїв у Києві, заборонивши будь-кому іншому встановлювати шинки без дозволу міської влади. Однак на практиці це право неодноразово порушувалося [19, с. 61—62, 202—203, 229].

Слід підкреслити, що протести проти «неміщанського» шинкування були однією зі складових тривалої боротьби київських міщан за збережен-

ня своїх прав та привілеїв. У такому засудженні Кирилом родини митрополитичого урядника Хрушлинського через завдані київській міській громаді економічні збитки найвиразніше проступає його ідентичність як міщанина.

Варто відзначити, що міжконфесійна неприязнь літописця стосувалася насамперед уніатів і оминала католиків, зокрема поляка-католика київського воєводу Станіслава Жолкевського. У згаданому вище оповіданні Кирила про відбудову Успенської церкви зазначається, що священники київських храмів щонеділі правили службу в соборній церкві Успіння Божої Матері, де молилися «за гдря коря... и за пна воєводу киевского, и за всих православных християн» [1, арк. 668 зв.].

Як зазначалося, з київським воєводою Станіславом Жолкевським були пов'язані очікування Кирила щодо забезпечення «покою» (прав і привілеїв) київських міщан (враховуючи також прагматичні міркування літописця як можливого клієнта нового київського воєводи) [50, с. 296—327]. Автор наголошує, що міщани були звільнені «*от гдря короля и от пна воєводи киевского... и намѣстников его* тым были пожалованы, же во вшеляком покою на тот час мешкали *от вшеляких подачок и от постоев так школичных, яко и от самого пна воєводи*» [1, арк. 668 зв.]. Зауважимо, що Кирило Іванович, надаючи цьому фактові особливого значення, відкрито демонструє усвідомлення себе як частини київського міщанства. Постає питання: чи це ідеалізована картина, змальована літописцем, чи відображення дійсного стану речей?

Київський воєвода був тією особою, яка репрезентувала інтереси королівської влади в Києві. Він виступав, як правило, посередником між міською громадою і королем: приймав посланців від міщанства, вислуховував їхні проблеми і в разі прихильного ставлення до них сприяв просуванню колективних письмових звернень міщан («чолобитних»), клопотався перед королем про надання або підтвердження міських привілеїв [19, с. 202].

Відносини С. Жолкевського з київською міською громадою у джерелах відображені недостатньо [51, с. 75]. Львівський каштелян і польний коронний гетьман Станіслав Жолкевський отримав номінацію на уряд київського воєводи 28 березня 1608 року. Новий воєвода, на відміну від свого попередника, князя Василя-Костянтина Острозького, волів не втручатися в суто міські справи. Маючи добрі стосунки з королівським двором, він набув чимало маєтностей у Київському воєводстві, а також отримав право контролювати роздачу місцевих урядів.

Через свою постійну зайнятість військовими справами С. Жолкевський максимально дистанціювався від управління воєводством. Під час свого врядування він зміг лише двічі відвідати Київ — проїздом до Москви та заступаючи на уряд воєводи [19, с. 211; 51, с. 73]. Усіма справами на замку завідував підвоєвода Михайло Мишка-Холоневський, який через зловживання владою вступив у ворожі стосунки з магістратом.

Джерела зафіксували кілька конфліктів між С. Жолкевським і міською громадою через спроби розширити кордони підвладних як воєводському, так міському урядам територій. У суперечці Станіслава Жолкевського з міщанами з приводу забудови ним на території Підзамча, де раніше знаходилися замкова цегельня і млин, Сигізмунд III Ваза від 3 листопада 1611 року підтвердив право київського вйта «место Киев... расширять где бы могл» і звільнення міщан від претензій воєводи на відшкодування збитків у сумі 2 тис. злотих [52, с. 381—382]. Іншу суперечку між київським воєводою та міським урядом за право власності над перевозами на Дніпрі і збором податку від виловленої риби було вирішено того ж року вироком асесорського суду, який закріпив за магістратом перевоз на Дніпрі з правом перевозного збору і заборонив воєводі стягати надмірну рибну данину з міщан [52, с. 375—377]. Станіслав Жолкевський посприяв бурмистрові Созону Балиці перебрати від євреїв-орендарів право на збір мита в Київському воєводстві [19, с. 160; 51, с. 75].

За розпорядженням С. Жолкевського (щоправда, без його участі) в 1616 році міщани відновлювали і ремонтували замкові укріплення під керівництвом вйта Федора Ходики (1612—1625) [1, арк. 669 зв.; 19, с. 196; 53, с. 277]. Хоча згідно з конституцією Варшавського сейму 1611 року магістратські міщани не мусили цього робити, оскільки остаточно звільнялися від повинності відбудовувати замок [54, с. 15]. Літописець детально описує ці події: благоустрій міста та його захист від ворогів були для нього важливими питаннями.

За часів воєводства Станіслава Жолкевського зберігся ряд важливих для київської міської громади документів, які, ймовірно, були відомі літописцю і знайшли непряме відображення в тексті літопису: конституція вального коронного сейму Варшавського від 26 квітня 1616 року про підтвердження Києву всіх наданих раніше прав і привілеїв [54, с. 146] та привілей 1616 року Сигізмунда III Вази київським міщанам на ктиторське право над Успенською соборною церквою на Ринку та охорону її від втручання уніатів [55, с. 53]. Також були видані документи (магдебурзькі привілеї міщан та окремі акти), якими підтверджувалися давні економічні пільги киян (пригадаємо згадку літописця про звільнення міщан «от вшеляких подачок»): лист Сигізмунда III Вази про підтвердження заборони стягати з київських міщан надмірну рибну данину до замку (від 9 травня 1613 року) [52, с. 377—379] та його привілей київським міщанам на вільне користування лісами довкола Києва і рибні лови на Дніпрі та його притоках «зверх Києва от устья Ирпеня аж ниже Києва до верхного конца річки Кривца» (від 28 березня 1615 року) [55, с. 52—53].

Щодо згаданих у тексті літопису «покою» від «постоїв» (стацій), то звільнення від них було гарантоване привілеєм, виданим Сигізмундом I Старим 12 січня 1516 року. Цей документ підтвердив попереднє надання

магдебурзького права київським міщанам і розширив їхні права. Зокрема, міщани звільнялися від обов'язку утримувати великокнязівських послів, гінців та військові підрозділи під час постоїв у місті: «нашъ и мы ихъ, мещанъ киевскихъ, волними учинили от всѣхъ пословъ нашихъ, такожъ московскихъ, молдавскихъ, турецкихъ, перекопскихъ и иннихъ всякихъ посланниковъ, гонцовъ, куриеровъ и от даваня тимъ посламъ подводъ, кормовъ, и питя, и иннихъ видатковъ на привѣтъ ихъ, и от сторожи скарбовъ и лошадей ихъ, и от походу з послы до орди; такожъ и воеводскимъ посланникомъ лошадей подводы у нихъ имати наказали» [56, с. 46—51].

Однак на практиці права міщан неодноразово порушувалися. Сигізмунд III Ваза 20 січня 1614 року видав лист королівським ревізорам про точний облік і перевірку видатків київського магістрату «на козаки и жолнери» для врегулювання розмірів стацій та інших військових повинностей [52, с. 430—431].

Важливо зазначити, що Станіслав Жолкевський, принаймні до 1612 року (з приходом на війтівський уряд у 1612 році Федора Ходики міська рада і поспільство тривалий час виявляли цілковиту лояльність щодо уніатів), не запобігав відкритим конфліктам київських міщан з унійним митрополитом та його намісниками (нагадаємо, що саме за часів його воеводства були подані до Володимирського гродського суду вже згадані протестації на священників київських подільських храмів 1611, 1612 років). Зберігся лист польського короля Сигізмунда III Вази від 15 вересня 1612 року (м. Орша), яким король забороняв київському воеводі втручатися в юрисдикцію митрополита Іпатія Потія: «...въ юриздицію и владзу его вдаваючыся, повинности ему пастирское належачое чынити и польнити не допускаешъ за чымъ в церквях Божыхъ и в [ма]настирах фала Божя не так яко пристой *шт*правуеся, про то напоминаем... и розказуем абыс... в урядови своєму дале в юрисдицію архиепископа Киевского вдаватися забронил *вшем* владу своею чынити в той архиепископи ему допустил абы фала Божа помножене мела церкви манастыр и стан духовны в пристойным были порадку...» [57].

Повертаючись до релігійної позиції (світогляду) Кирила Івановича, зауважимо, що про те, що його гнів спрямований саме на уніатів, а не на католиків, свідчить уже згадуваний вище запис Київського літопису з оцінковими судженнями літописця про календарну реформу 1582 року: «Рок АФПВ [1582] папеж рымский сѣа *шт* греков *шт*делил, в чом великое замешане Поляком з Русю учинил» [1, арк. 665]. На думку літописця, який писав в умовах загострення конфлікту між православними та уніатами в Києві, ця подія спровокувала розкол серед християн — між поляками (католиками) та русю (православними).

Заслугове на увагу й послідовність записів у цій частині Київського літопису (ці замітки разом з попереднім записом знаходяться в межах одного

блоку-розділу): «Рок ЦПІ [989—990] Рус крстилася. Рок ЦЏ-го [960-го] Поляци крстилис. Рок АСМА [1241] Батый хрстиянство воевалъ» [1, арк. 666].

Отже, Кирило, визнаючи поділ християнського світу (в межах Речі Посполитої, і в Києві зокрема) на православну та католицьку частини, категорично заперечував унію як загрозу для Православної церкви та усталеного порядку в середині спільноти міщан (порушення «свого» права)³⁰.

* * *

Літопис створювався в «українному», порубіжному Києві, який виступав «укріпленою брамою та сторожовою вежею для прилеглих до нього територій — Волині й Поділля» (*Kiiovia fere sit porta omnium illarum ditionum, sibi adiacentium Voliniae et Podoliae, quae et hostilem omnem incursum vetat et illis ditionibus prospescula atque munita porta sit*), — захисником цих земель, а водночас і всієї Речі Посполитої від зовнішніх ворогів [59, с. 403; 36, с. 300].

Мешкаючи протягом століть в умовах постійної військової небезпеки, київські міщани поступово перетворилися на напіввоєнізований стан. Своєрідною компенсацією для міщан були королівські привілеї, що надавали їм різні пільги економічного характеру, самоврядний статус, гарантували збереження давніх вольностей. Разом з тим в усіх привілеях на магдебурзьке право містам Київського воєводства обумовлювалися їх військові повинності і обов'язки [19, с. 56; 53].

Розглянемо, як Кирило Іванович сприймає та візуалізує за допомогою слова головних зовнішніх ворогів — московитів, татар та турків³¹. У центрі нашої уваги — фрагменти Київського літопису, що не належать безпосередньо перу Кирила, а становлять добірку з інших джерел: польських хронік і руських літописів.

Ці частини літопису досі залишаються недостатньо поцінованими в історичній науці. Дослідники закидають їм компілятивний характер, указують на наявність дублетів і повторів, що, на їхню думку, свідчить про механічне поєднання окремих літописних блоків. Фокусуючись переважно на оригінальних авторських фрагментах, вони неодноразово підкреслювали

³⁰ Православні теоретично визнавали можливість поділу Русі на православну та католицьку частини, але відмовляли русинам-уніатам у будь-якому праві на руську юридичну та культурну спадщину [7, с. 200]. Зауважимо, привілей Сигізмунда I Старого 29 березня 1514 року, яким було підтверджено попереднє надання магдебурзького права (та розширено права міщан), було адресовано київським міщанам православного, католицького і вірменського віросповідань («дал им право немѣцкое, то ес(ть) маитбарское, как мѣщаном римское вѣры, так и греческое, и теж арменское») [58, с. 141—142].

³¹ Детальний аналіз образу «ворога» авторами-укладачами Київського літопису першої чверті XVII століття див. у науковій статті: Філіпович М.А. Образ «ворога» в Київському літописі першої чверті XVII століття // Рукописна та книжкова спадщина України. 2024. № 4. С. 31—60. Окремі висновки зазначеної статті покладено в основу цього підрозділу [60].

байдужість Кирила до зовнішньополітичних подій та його виняткову увагу до церковних справ і внутрішнього життя Києва³².

Однак огляд компілятивних частин тексту Київського літопису засвідчує, що за позірною нейтральністю автора до зовнішніх подій і зосередженістю на внутрішньому житті Києва, церковних питаннях, фіксацією всіляких природних катаклізмів приховано інтерес до ключових моментів тривалих протистоянь із зовнішніми ворогами. Кирило свідомо відбирав інформацію зі своїх джерел про конкретні події воєнних конфліктів та зіткнень Великого князівства Литовського, а згодом Речі Посполитої з московитами і татарами. Так, він цікавився долею Смоленська (4 згадки), Полоцька (3 згадки), Пскова (2 згадки) — від завоювання міст Москвою до їхнього звільнення з-під московського панування. Тричі в Київському літописі згадується Оршанська битва (1514 рік), двічі переможна битва з татарами на р. Ольшаниця (1527 рік), двічі так зв. «Сокальська катастрофа» (1519 рік). Дублі в тексті літопису є не механічними повторами, а відображають цілеспрямований пошук автором інформації про ключові події боротьби з татарами і московитами.

Літописець у пошуку такої інформації селективно звертався до конкретних джерел — кількох польських хронік («Хроніки польської, литовської, жмудської і всієї Русі» Мацея Стрийковського, «Польської хроніки» Мартина та Йоахима Бельських) та руських літописів (насамперед Волинського короткого літопису). В цих частинах Київського літопису зустрічаються також оригінальні деталі і повідомлення, відсутні в польських джерелах літописця (зокрема про те, що напад татар 1575 року стався на Покрову, а татари дійшли до Львова та Сокаля; про облогу татарами Острога 1578 року з додатковою інформацією про те, що напад очолили кримський хан і царевичі; про татарський напад на Підгір'я і Покуття 1595 року (з унікальною згадкою про Підгір'я). Подібні лаконічні повідомлення містяться також в Острозькому літописці, автор якого як основне джерело також використав Хроніку М. і Й. Бельських [62, с. 128].

У Київському літописі першої чверті XVII століття відображено серію війн між Великим князівством Литовським, від 1569 року Річчю Посполитою, та Московією: 1487—1494 (Прикордонна), 1500—1503, 1507—1508, 1512—1522 (Десятирічна), 1534—1537 (Стародубська), 1561—1570 та 1578—1583 (під час Лівонської війни 1558—1583 років), а також польсько-московська війна 1609—1618 років.

Кирило Іванович позначив початок та завершення тривалої війни з Московською державою. Таким початком для нього, на нашу думку, було

³² Кирило приділяв значну увагу опису пошестей, неврожаїв, надзвичайних кліматичних і природних явищ, дивовижних випадків тощо [61]. Зауважимо, що численні згадки про стихійні лиха в літописі Кирила ніби «оминають» «Богоспасаємий град» Київ.

захоплення Смоленська військом московського князя Василя Івановича в 1514 році: «В лѣто ꙗꙑ [7000] августа во КВ [22] взят быт Смоленскъ кнзем московским Василем Ивановичом зрадою смоленских бояр. Того ж рок бой был кнзю Константину Ивановичу Строзкому з москвою под Оршею за Днепром на Кропивне рецѣ и побил кнзь москвы П [80]³³ на Ржство Прстые Бѣи и црков там поставил Ржство Прстой Бѣи [1, арк. 664]». Про ключове значення цієї події для літописця може свідчити специфічне написання ним дати взяття міста, а також переможної битви під Оршею, яка згадується одразу після захоплення Смоленська: «В лѣто 7000 (від створення світу; від народження Христа — 1492 рік, саме під цим роком ця подія зафіксована в публікації пам'ятки) августа во 22». Якщо скласти ці числа 7000+22 — виходить 7022 (1514 рік), що відповідає історичній реальності. Записавши цю подію під символічним 7000 роком, з яким у середньовічному суспільстві пов'язували очікування кінця світу, Кирило наповнив її, на нашу думку, новим сенсом — промаркував початок затяжної війни з Московським князівством. Звільнення Смоленська з-під московського панування польським військом на чолі з Сигізмундом III Вазою в 1611 році, детально зафіксоване літописцем далі в тексті літопису, означало для нього завершення війни з Московією: «Рок АХАІ [1611] мсца июня Г [3] дня крол Жикгимонт взял Смоленскъ з недели на понеделок» [1, арк. 666 зв.].

Літописець, ймовірно, звертався не лише до Волинського короткого літопису початку XVI століття, а й до Хроніки М. Стрийковського. У Стрийковського в оповіданні про здачу Смоленська згадується про «бояр» і «зраду»: «...czego niemogł Moskiewski mocą, to Gliński przez chytre kondycie, y zradliwe obietnice... otrzymał... iż się w Zamku zdraycow bardzo wiele naydowało...» [30, с. 721]. Польський хроніст посилається на Хроніку Йоста Людвіка Деція (Йодока Детца). У праці Й. Деція «De Sigismundi regis temporibus» (1517—1521) тема «зради» ще виразніша: мовиться про «in apertam prodicionem» / «відкриту зраду» смоленців, що призвела до капітуляції міста. Цей фрагмент підсилюється маргіальною глосою «Proditio Smolencæ» / «Зрада Смоленська» [63, с. LXXXVII]. Водночас відчутний вплив Волинського короткого літопису, звістка з якого під 1486 роком про взяття Твері та Тверського князівства московським князем Іваном Васильовичем також акцентує на «зраді бояр»: «Взял град Тферь и все великое княженство Тферьское великии князь московскии Иван Василевичь, под великим князем Михаилом Борисовичом тферьским израдою своих ему бояр...» [29, с. 122].

Попри стислий виклад літописного матеріалу, можна виокремити певні риси, якими автор наділяє московитів. Вони є безумовними ворогами в очах Кирила Івановича. Маємо чітко окреслену опозиційну пару — «наші»

³³ Так у тексті. Напевне: ꙑ [80 000].

(литовсько-руське або литовсько-русько-польське військо) — «москва». Ворог, окрім початкових записів, залишається неперсоніфікованим: літописець зазвичай іменує великого князя московського просто «московським» — без приставки «великий» і титулу «князь».

Повідомленням про захоплення Смоленська літописець промаркував початок війни з Московією. Так само звістка про взяття Києва кримськими татарами 1482 року (у літописі під 1483 роком), на нашу думку, символізувала для літописця-киянина початок безперервного валу татарських нападів та відсічі їм. Ця подія також була важливим маркером в історії Успенської церкви на Подолі, яку було зруйновано та пограбовано в цей час: «Обретохом в кройнице, иж первѣи того сия Бжтвенная црков была изнищона, все побрано сребро и злато, крсты и иконы полуплены, и попалено все *шт* поганого црѣя перекопского Мендикурия и *шт* нечтивых его агарян року [...]»³⁴ [1, арк. 668—668 зв.].

Автор підкреслює іновірність татар («поганого црѣя перекопского», «нечтивых его агарян»), а також запозичує з Хроніки М. і Й. Бельських демонізований образ ворога-татарина (оповідання про монголо-татарську навалу)³⁵. Сислове навантаження такого повідомлення цілком зрозуміле: воно є відображенням страху перед ворогом і попередженням про майбутні татарські напади. У сприйнятті літописця татари є одночасно демонізованою загрозою та буденним супроводом життя, подібно до стихійних лих, які він ретельно занотовує.

Московити та татари є безумовними ворогами в очах Кирила Івановича. Натомість поляки для літописця, залежно від обставин, можуть бути як союзниками, так і ворогами. Так, до категорії «вороги» поляки потрапляють не лише через прихильність до унійної ідеї (мова йде про митрополитичого намісника «щирого ляха» Яна Хрушлинського), а й за зраду на полі бою. Перед лицем спільного ворога поляки для уставника Кирила є «нашими» («Луки Великие нѣи взяли») (1580 рік); «Пскова нѣи добывали и не вземши поедналис» (1581 рік) [1, арк. 665]), за винятком одного важливого епізоду — повідомлення про поразку русько-литовсько-польського війська

³⁴ У тексті пропуск.

³⁵ У третій структурній частині літопису Кирила Івановича під 1241 роком читаємо розгорнуте повідомлення про вторгнення монголо-татар до Галицької і Волинської земель та Польщі, а також оповідання про татарина «ис чарами, кгдаж на корогви была написанна литеря такая, а наверху голова члчая з долгою бородою, котрой з уст дым шаредный и смродливый выходил на наших. Зачим нѣи зумѣвши ослабѣли, а татаре моц взяли и на голову нѣих побили» [1, арк. 665 зв.]. Демонізований образ ворога-татарина (як і попереднє повідомлення) літописець переніс зі свого польського джерела — Хроніки М. і Й. Бельських [45, с. 280]. Така інформація, без сумніву, мала нести певне сислове навантаження для читача (такою вона була і для літописця): далі йде значна кількість повідомлень про татарські напади на терени Великого князівства Литовського, а згодом і Речі Посполитої.

від татар під Сокалем (1519 рік), де «наші» є виключно русько-литовське військо, а поляки за «зраду» прирівнюються літописцем до татар: «Рок АФӨІ [1519] татарє с поляками зрадившис под Сакалем на голову нших поразили, а других в Бугу потопили» [1, арк. 664 зв.]. Зауважимо, що цей висновок належить Кирилу та зроблений ним на підставі аналізу джерел, що були в його розпорядженні — Хроніки М. Стрийковського та Хроніки М. і Й. Бельських.

Ворог, що викликає справедливе занепокоєння в Кирила Івановича (у фінальній частині літопису кілька разів він згадує про захоплення турками Царгороду, Греції та Єрусалиму) — турки. Це пов'язано з напруженими відносинами між Річчю Посполитою та Османською імперією, які особливо загострилися після поразки в Цецорській битві (1620 рік). «Османська» тема буде розвинута другим автором Київського літопису.

Наукова новизна. Вперше детально досліджено світогляд та множинні ідентичності Кирила Івановича — автора Київського літопису першої чверті XVII століття — через аналіз його авторських рефлексій та стратегій відбору матеріалу.

Висновки. Один з авторів Київського літопису першої чверті XVII століття, Кирило Іванович, лишив про себе короткий запис у тексті пам'ятки. Уважне прочитання літописного нарративу та аналіз прихованих авторських рефлексій дозволили нам наблизитися до розуміння світогляду літописця та виокремити притаманні йому ідентичності.

Отже, Кирило є православним ієреєм, уставником соборної церкви Успіння Богородиці Пирогощії. Він — активний борець проти уніатів (його опозиція унії виявлялася не лише у словах, а й у конкретних діях). Водночас його конфесійна ворожість є вибірковою: вона спрямована виключно на уніатів і не поширюється на католиків.

Кирило Іванович є міщанином — як за походженням (ймовірно, належить до родини київських міщан «Івановичів»), так і за світоглядом. Він виступає носієм ідеології міщан, що простежується крізь увесь літописний текст. Це виявляється в його увазі до економічної складової релігійних конфліктів, піклування про збереження прав і привілеїв київської міської громади, його уявлення про ідеальні відносини з представниками королівської влади. Його концепція «покою» міщан відображає прагнення до стабільності та захищеності міської громади під опікою «ідеального покровителя». У цьому яскраво виявляється прагматичне мислення Кирила як міщанина та його уявлення про патронально-клієнтарні стосунки з київськими воєводами.

Автор Київського літопису — киянин з притаманним йому киевоцентризмом. Це, насамперед, знайшло відображення в потрактуванні ним символу «Богоспасенного града» як міста правовірних киян, які перебувають під Божою опікою. Сакральним центром «обраного» міста Києва для

нього є соборна церква Успіння Богородиці Пирогощої, яка після втрати (переходу до уніатів) Софійського собору стала символом неперервності церковної старовини.

Кирило — киянин, який усвідомлює особливий прикордонний статус Києва та пов'язані з ним виклики і небезпеки, що чатували на мешканців «українного» міста. Це виявляється у сприйнятті та відображенні ним на сторінках літописного тексту зовнішніх ворогів — московитів, татар, турків.

Літописець-киянин чітко розуміє свою окремішність від інших руських земель Речі Посполитої. Лише єдиний раз у літописі він зараховує себе до «русинів». Самоідентифікація Кирила як русина безпосередньо пов'язана з його конфесійною приналежністю: в його розумінні русин дорівнює православному (на противагу полякам-католикам).

Кирило Іванович — не безсторонній літописець, а київський інтелектуал з чіткою системою цінностей і стратегією, який вправно володіє пером, має свій авторський стиль, використовуючи іронію та сарказм як зброю в боротьбі зі своїми релігійними опонентами.

Проведене дослідження дозволяє по-новому оцінити значення Київського літопису першої чверті XVII століття як важливого джерела для вивчення соціокультурної історії ранньомодерної України. На нашу думку, ця літописна пам'ятка може розглядатися як одна із «цеглинок» у формуванні ідейного підґрунтя київського піднесення 1620-х років. У ній знайшли відображення значущі ідеї свого часу — конструкт Києва як «Богоспасеного града» (Кирило Іванович) та уявлення про роль Війська Запорозького в житті Речі Посполитої (другий автор). Дослідження світогляду та множинних ідентичностей другого автора літопису (ймовірно, Божка Балики) залишається перспективним завданням для майбутніх студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Ф. І. Од. зб. 57487 (Лаз. 48). Арк. 661—674 зв.
2. Мицик Ю.А. Літописці Волині і України // Енциклопедія історії України: Т. 6 : Ла—Ми / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2009. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Litopistsy_Volyni_i_Ukrainy
3. Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. Ф. Оссол. Од. зб. 2168. Арк. 100—120.
4. Жукович П.Н. Протестация митрополита Иова Борецкого и других западно-русских иерархов, составленная 28 апреля 1621 года // Статьи по славяноведению. Санкт-Петербург, 1910. Вып. 3. С. 135—153.
5. Мицик Ю. Из листування українських письменників-полемістів 1621—1624 років // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів, 1993. Т. 225. С. 310—347.
6. Сакович Касіян. Вірші на жалосний погреб Зацного Ридера Петра Конашевича Сагайдачного, Гетмана Войска Его Королевской Милости Запорозкого. Київ : Друкарня Лаври, 1622. 25 с.

7. Плохий С. Наливайкова віра: козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ : Критика, 2006. 495 с.
8. Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. Киев, 1888. II, LIX, 322 с.
9. Мьщик Ю.А. Украинские летописи XVII века. Днепропетровск, 1978. 87 с.
10. Ульяновський В.І., Яковенко Н.М. Київський літопис першої чверті XVII ст. // Український історичний журнал. 1989. № 2. С. 107—120; 1989. № 5. С. 103—114.
11. Востоков А.Х. Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музея. Москва, 1812. [2], IV, 900, 3 с.
12. Антонович В. Записки киевского мещанина Божка Балыки о московской осаде 1612 года // Киевская старина. 1882. Том III. Июль. С. 97—105.
13. Русина О. Зауваги щодо київських пам'яток літописання XV—XVII ст. // Український історичний журнал. 2021. Число 2. С. 74—110. <https://doi.org/10.55389/2786-5797.2021.II.2>
14. Demitrowicz, Paweł. Compendivm abo Krotkie opisanie tak książąt y krolow polskich, iako spraw, przypadkow y dawnych dzieiow Krolestwa Polskiego : z Kroniki Marcina Kromera [...] y inszych [...] / przez Pawła Demitrowicza z druku [...] podane [...]. Lubcza, 1625. 242 s.
15. Ульяновский В.И. Украинские летописи начала XVI — первой половины XVII в.: надрегиональное в региональных нарративах // Нарративы Руси конца XVI — середины XVIII в.: в поисках своей истории / отв. сост., отв. ред. серии А.В. Доронин. Москва : Полит. энциклопедия, 2018. С. 229—260.
16. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI — початку XVIII століття. Київ : Laurus, 2012. 472 с.
17. Страшко В. Правила передачі тексту кириличних документів XVI—XVIII ст. дипломатичним і популярним методами та рекомендації для застосування цих правил у виданнях наукового і науково-популярного типів (проект). Київ, 1992. 24 с.
18. Німчук В.В. Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською українською редакцією. Ч. 1 : Проект. Київ, 1995. 54 с.
19. Білоус Н. Київ наприкінці XV — у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування / НАН України. Ін-т історії України. Київ : ВД "Киево-Могилянська академія", 2008. 360 с.
20. Попельницька О. Історична топографія київського Подолу XVII — початку XIX століття. Київ : ВД «Стилос», 2003. 304 с.
21. Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 7. Т. 1: Акты о заселении Юго-Западной России от половины XIII до половины XV в. Киев, 1886. II, 647, XII с.
22. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Ф. 301. Од. зб. 517 Л. Арк. 235.
23. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Ф. 301. Од. зб. 517 Л. Арк. 212 зв.
24. Білоус Н., Однороженко О. Геральдика київських міщан середини XVI — першої половини XVII століть // Сфрагістичний щорічник. 2012. Вип. II. С. 283—296.
25. Однороженко О.А. Українська родова геральдика доби середньовіччя та раннього модерну (XIV—XVIII ст.) : дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2009. 545 с.

26. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 4. Т. 1. Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России. Киев, 1867. LVI, 62, 460 с.
27. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV — до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Вид. друге, перегл. і виправл. Київ : Критика, 2008. 472 с.
28. Центральний державний історичний архів України в м. Київ (далі — ЦДІАК України). Ф. КМФ-32. Оп. 1. Спр. 316. Арк. 3—3 зв.
29. Полное собрание русских летописей. Т. 35 : Летописи белорусско-литовские / ред. изд. Н.Н. Улащик. Москва : Наука, 1980. 306 с.
30. [Strykowski M.] Kronika polska, litewska, zmodzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego. Warszawa, 1846. Т. II. 782 s.
31. Ульяновський В. «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький : монографія. Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2009. Вип. 2. 168 с.
32. Сагановіч Г. Айчыну сваю баронячы: Канстанцін Астрожскі (1460—1530). Менск : Навука і тэхніка, 1992. 62 с. URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=307487&pg=1>
33. Kempa T. Działalność hetmana Konstantego Iwanowicza Ostrogskiego na polu prawosławia // Białoruskie Zeszyty Historyczne. Białystok, 1999. Т. 12. S. 5—21.
34. Кіркенє І., Тесленко І. Князь Костянтин Острозький та його фундації // На перехресті культур. Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі : кол. монографія / за ред. А. Бумблаускаса, С. Кулявічюса та. І. Сковчиляча ; авт. текстів Вадим Ададуров [та ін.] ; [Український католицький університет]. Львів : Укр. католицький ун-т, 2019. С. 67—76.
35. Zbiór dawnych dyplomatów i aktów miast Wilna, Kowna, Trok, prawosławnych monasterów, cerkwi, i w różnych sprawach. Wilno, 1843. Część II. 207 s.
36. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI—XVII ст. Київ : Критика, 2002. 415 с.
37. Голубев С.Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники : Опыт церковно-исторического исследования. Т. 1 (Приложения). Киев : тип. Корчак-Новицкого, 1883. [1168] с.
38. Библия, сиріч книги Ветхаго и Новаго Завіта по язюку словенску / друкар Іван Федоров. Острог : Друкарня К. К. Острозького; друк І. Федорова, 1581. [8], 276, 180, 30, 56, 78 арк.
39. Летопись по Ипатскому списку. Издание Археографической комиссии. Санкт-Петербург : Издание Археографической комиссии, 1871. [4], IX, 616, 33, 28, 12, [2] с.
40. ЦДІАК України. Ф. КМФ-32. Оп. 1. Спр. 315. Арк. 1.
41. ЦДІАК України. Ф. КМФ-32. Оп. 1. Спр. 339. Арк. 1.
42. Пам'ятки : археографічний щорічник. Т. 3 : Архів Української Церкви. Вип. 1: Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI — першої половини XVII ст. / упоряд. тому М.В. Довбищенко. Київ, 2001. 464 с.
43. Грушевський М.С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. Т. 7 : Козацькі часи — до року 1625. Київ : Наук. думка, 1991. X, 624, [4] с.
44. Сас П.М. Витоки українського націотворення : монографія. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2010. 702 с.
45. [Bielski M.] Kronika Marcina Bielskiego / [Wyd. Kazimiera Józefa Turowskiego]. Sanok, 1856. Т. I—III. 1790, LXXV s.

46. Старченко Н.П. Українські світи Речі Посполитої. Історії про історію. Київ : Lauras, 2021. 616 с.
47. ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 556—556 зв.
48. ЦДІАК України. Ф. КМФ-32 (Документи з історії греко-католицької церкви). Оп. 1. Спр. 316. Арк. 8 зв.
49. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией / ред. Н. Костомаров. Т. 2 (1599—1637). Санкт-Петербург, 1865. 308 с.
50. Мончак А. Нерівна приязнь. Клієнтарні взаємини в історичній перспективі. Київ : Темпора, 2020. 768 с.
51. Білоус Н. Відносини київської міської влади з воєводами в 1559—1648 рр. Спроби обмеження автономії міської громади // Соціум. Альманах соціальної історії. 2007. Вип. 7. С. 67—82. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/104147>
52. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 8. Т. 5. Акты об украинской администрации XVI—XVII в.в. Киев, 1907. 560, XXXVII, II с.
53. Білоус Н. Київські міщани на службі Речі Посполитої // Україна крізь віки : Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2010. С. 269—290.
54. Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego. Vol. III. Petersburg, 1859. 472, XVI с.
55. Каталог документів з історії Києва XV—XIX ст. / упоряд. Г.В. Боряк, Н.М. Яковенко; відп. ред. Ф.П. Шевченко. Київ : Наук. думка, 1982. 203 с.
56. Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 год. / собр. и изд. под ред. В. Антоновича и К. Козловскаго. Киев, 1868. XI, II, 163 с.
57. ЦДІАК України. Ф. 2227. Оп. 1. Спр. 432. Арк. 1.
58. Lietuvos Metrica. Knyga Nr. 9 (1511—1518). Užrašymų knyga 9. Parengė K. Pietkiewicz. Vilnius, 2003. 616 s.
59. Дневник Люблинского сейма 1569 года : Соединение Великого княжества Литовского с Королевством Польским. Санкт-Петербург : Печатня В. Головина, 1869. VII, [3], 780 с.
60. Філіпович М.А. Образ «ворога» в Київському літописі першої чверті XVII століття // Рукописна та книжкова спадщина України. 2024. № 4. С. 31—60. <https://doi.org/10.15407/rksu.35.031>
61. Кравченко Н. Свідчення про стихійні лиха в українських літописах першої половини XVII ст. // Український історичний збірник. 2019. Вип. 21. С. 192—205. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/182234>
62. Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавче дослідження / відп. ред. Ф.П. Шевченко. Київ : Наук. думка, 1971. 199 с.
63. Decjusz J.L. Chronica Polonorum. De vetustabus Polonorum. De Iagellonum familia. De Sigismundi regis temporibus. Cracoviae, 1521. 119 s.

Отримано 8 січня 2025 р.

REFERENCES

1. Fond I. Unit 57487 (Laz. 48). Fols. 661—674 verso. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
2. Mytsyk Yu.A. Litopystsi Volyni ta Ukrainy [Chroniclers of Volyn and Ukraine] // Entsyclopedia istorii Ukrainy: T. 6 : La—Mi [Encyclopedia of History of Ukraine: Vol. 6: La—Mi] / V.A. Smolii (Ed.). Kyiv, 2009. 790 p. Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Litopystsy_Volyni_i_Ukrainy. [In Ukrainian].
3. Fond Ossol. Unit 2168. Fols. 100—120. Department of Manuscripts of Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv.
4. Zhukovich P.N. Protestatsiia mitropolita Iova Boretskogo i drugikh zapadno-russkikh ierarkhov, sostavlennaia 28 aprelia 1621 goda [Protest of Metropolitan Iov Boretskyi and other western-Russian hierarchs, compiled on April 28, 1621]. *Stati po slavianovedeniiu* [Articles on Slavic Studies]. St. Petersburg, 1910. Iss. 3, pp. 135—153. [In Russian].
5. Mytsyk Yu. Iz lystuvannia ukraïnskykh pysmennykiv-polemistiv 1621—1624 rokiv [From correspondence of Ukrainian writers-polemicists of 1621—1624]. *Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka* [Notes of Shevchenko Scientific Society]. 1993. Vol. 225, pp. 310—347. [In Ukrainian].
6. Sakovych Kasiian. Virshi na zhalosnyi pohreb Zatsnoho Rytsera Petra Konashevycha Sahaidachnoho, Hetmana Voiska Yeho Korolevskoi Mylosti Zaporozkoho [Verses on the sorrowful funeral of Noble Knight Petro Konashevych Sahaidachnyi, Hetman of His Royal Majesty's Zaporozhian Army]. Kyiv, 1622. 25 p. [In Ukrainian].
7. Plokhii S. Nalyvaikova vira: kozatstvo ta relihiia v rannomodernii Ukraini [Nalyvaiko's faith: Cossacks and religion in early modern Ukraine]. Kyiv, 2006. 495 p. [In Ukrainian].
8. Sbornik letopisei, otnosiashchikhsia k istorii Yuzhnoi i Zapadnoi Rusi, izdannii Komissiei dlia razbora drevnikh aktov, sostoiashchei pri Kievskom, Podolskom i Volynskom General-Gubernatore [Collection of chronicles relating to the history of Southern and Western Rus, published by the Commission for the analysis of ancient acts under the Kyiv, Podilsk and Volyn Governor-General]. Kyiv, 1888. II, LIX, 322 p. [In Russian].
9. Mytsyk Yu.A. Ukraïnskie letopisi XVII veka [Ukrainian chronicles of the 17th century]. Dnipropetrovsk, 1978. 87 p. [In Russian].
10. Ulianovskiy V.I., Yakovenko N.M. Kyivskiy litopys pershoi chverti XVII st. [Kyiv chronicle of the first quarter of the 17th century]. *Ukraïnskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. 1989. No. 2, pp. 107—120; 1989. No. 5, pp. 103—114. [In Ukrainian].
11. Vostokov A.Kh. Opisanie russkikh i slovenskikh rukopisei Rumiantsevskogo muzeia [Description of Russian and Slavonic manuscripts of the Rummyantsev Museum]. Moscow, 1812. [2], IV, 900, 3 p. [In Russian].
12. Antonovich V. Zapiski kievskogo meshchanina Bozhka Balyki o moskovskoi osade 1612 goda [Notes of Kyiv burgher Bozhko Balyka about the Moscow siege of 1612]. *Kievskaiia starina* [Kyiv Antiquity]. Kyiv, 1882. Vol. III. July, pp. 97—105. [In Russian].
13. Rusyna O. Zauvahy shchodo kyivskykh pamiatok litopysannia XV—XVII st. [Remarks on Kyiv monuments of chronicle writing of the 15th—17th centuries]. *Ukraïnskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. 2021. No. 2, pp. 74—110. <https://doi.org/10.55389/2786-5797.2021.II.2> [In Ukrainian].
14. [Demitrowicz, Paweł]. Compendivm abo Krotkie opisanie tak ksiąząt y krolow polskich, iako spraw, przypadkow y dawnych dzieiow Krolestwa Polskiego: z Kroniki Marcina Kromera [...] y inszych [...] / przez Pawła Demitrowicza z druku [...] podane [...]. Lubzca, 1625. 242 p.

15. Ulianovskii V.I. Ukrainskie letopisi nachala XVI — pervoi poloviny XVII v.: nadregionalnoe v regionalnykh narrativakh [Ukrainian chronicles of the beginning of the 16th — first half of the 17th century: supraregional in regional narratives] // *Narrativy Rusi konca XVI — serediny XVIII v.: v poiskakh svoei istorii* [Narratives of Rus of the late 16th — mid-18th centuries: in search of their history] / A.V. Doronin (Ed.). Moscow, 2018. Pp. 229—260. [In Russian].
16. Yakovenko N. Dzerkala identychnosti. Doslidzhennia z istorii uiaвлен ta idei v Ukraini XVI — pochatku XVIII stolittia. [Mirrors of identity. Studies on the history of representations and ideas in Ukraine of the 16th — early 18th centuries]. Kyiv, 2012. 472 p. [In Ukrainian].
17. Strashko V. Pravyla peredachi tekstu kyrylychnykh dokumentiv XVI—XVIII st. dyplo-matychnym i populiarnym metodamy ta rekomendatsii dlia zastosuvannia tsykh pravyl u vydanniakh naukovoho i naukovo-populiarnoho typiv (proekt) [Rules for transmitting the text of Cyrillic documents of the 16th—18th centuries by diplomatic and popular methods and recommendations for applying these rules in scientific and popular scientific publications (project)]. Kyiv, 1992. 24 p. [In Ukrainian].
18. Nimchuk V.V. Pravyla vydannia pamiatok, pysanykh ukrainskoiu movoiu ta tserkov-noslovianskoiu ukrainskoiu redaktsiieiu. Ch. 1: Proekt [Rules for publishing monuments written in Ukrainian and Church Slavonic Ukrainian edition. Part 1: Project]. Kyiv, 1995. 54 p. [In Ukrainian].
19. Bilous N. Kyiv naprykintsi XV — u pershii polovyni XVII stolittia. Miska vlada i samo-vriaduvannia [Kyiv at the end of the 15th — in the first half of the 17th century. City go-vernment and self-government]. Kyiv, 2008. 360 p. [In Ukrainian].
20. Popelnytska O. Istorychna topohrafiia kyivskoho Podolu XVII — pochatku XIX stolittia [Historical topography of Kyiv Podil of the 17th — early 19th centuries]. Kyiv, 2003. 304 p. [In Ukrainian].
21. Arkhiv Yugo-Zapadnoi Rossii, izdavaemyi vremennoi komissiei dlia razbora drevnikh aktov vysochaishe uchrezhdennoi pri Kievskom voennom, Podolskom i Volynskom ge-neral-gubernatore [Archive of South-Western Russia, published by the temporary com-mission for the analysis of ancient acts established under the Kyiv military, Podilsk and Volyn Governor-General]. Part 7. Vol. 1: Aktyo zaselenii Yugo-Zapadnoi Rossii ot po-loviny XIII do poloviny XV v. [Acts of settlement of South-Western Russia from the mid-dle of the 13th to the middle of the 15th century]. Kyiv, 1886. II, 647, XII p. [In Russian, Ukrainian, and Polish].
22. Fond 301. Unit 517 L. Fol. 235. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Li-brary of Ukraine.
23. Fond 301. Unit 517 L. Fol. 212 verso. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
24. Bilous N., Odnorozhenko O. Heraldyka kyivskykh mishchan seredyny XVI — pershoi polovyny XVII stolit [Heraldry of Kyiv burghers of the mid-16th — first half of the 17th centuries]. *Sfragistychnyi shchorichnyk* [Sphragistic Yearbook]. 2012. Vol. 2, pp. 283—296. [In Ukrainian].
25. Odnorozhenko O.A. Ukrainska rodova heraldyka doby serednovichchia ta rannoho mo-dernu (XIV—XVIII st.) [Ukrainian family heraldry of the Middle Ages and early modern period (14th—18th centuries)] (Doctor's thesis). Kyiv, 2009. 545 p. [In Ukrainian].
26. Arkhiv Yugo-Zapadnoi Rossii, izdavaemyi Vremennoi komissiei dlia razbora drevnikh aktov, uchrezhdennoi pri Kievskom, Podolskom i Volynskom general-gubernatore [Ar-

- chive of South-Western Russia, published by the Temporary Commission for the analysis of ancient acts established under the Kyiv, Podilsk and Volyn Governor-General]. Part 4. Vol. 1. Akty o proiskhozhdenii shliakhetskikh rodov v Yugo-Zapadnoi Rossii [Acts on the origin of noble families in South-Western Russia]. Kyiv, 1867. LVI, 62, 460 p. [In Russian, Ukrainian, and Polish].
27. Yakovenko N. Ukrainska shliakhta z kintsia XIV — do seredyny XVII stolittia. Volyn i Tsentralna Ukraina [Ukrainian nobility from the end of the 14th — to the middle of the 17th century. Volyn and Central Ukraine]. 2nd ed., rev. and corr. Kyiv, 2008. 472 p. [In Ukrainian].
 28. Fond KMF-32. Inventory 1. Unit 316. Fols. 3—3 verso. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.
 29. Polnoe sobranie russkikh letopisei [Complete collection of Russian chronicles]. Vol. 35: Letopisi belorusko-litovskie [Belarusian-Lithuanian chronicles] / N.N. Ulashchik (Ed.). Moscow, 1980. 306 p. [In Russian].
 30. [Strykowski M.] Kronika polska, litewska, zmodzka i wszyskiej Rusi Macieja Strykowskiego [Chronicle of Poland, Lithuania, Samogitia and all Rus by Maciej Strykowski]. Warszawa, 1846. Vol. II. 782 p.
 31. Ulianovskiy V. “Slavnyi dlia vsikh chasiv cholovik”: kniaz Kostiantyn Ivanovych Ostrozkyi [“A man glorious for all times”: Prince Kostiantyn Ivanovych Ostrozkyi]. Ostrokh, 2009. Vol. 2. 168 p. [In Ukrainian].
 32. Sahanovich H. Aichynu svaiu baroniachy: Kanstantsyn Astrozhski (1460—1530) [Defending his homeland: Kanstantsyn Astrozhski (1460—1530)]. Minsk, 1992. 62 p. Retrieved from: <https://readli.net/chitat-online/?b=307487&pg=1>. [In Belarusian].
 33. Kempa T. Działalność hetmana Konstantego Iwanowicza Ostrogskiego na polu prawosławia [Activity of hetman Konstanty Iwanowicz Ostrogski in the field of Orthodoxy]. Białoruskie Zeszyty Historyczne [Belarusian Historical Notebooks]. Białystok, 1999. Vol. 12, pp. 5—21.
 34. Kirkene G., Teslenko I. Kniaz Kostiantyn Ostrozkyi ta yoho fundatsii [Prince Kostiantyn Ostrozkyi and his foundations] // Na perekhreshhti kultur. Monastyr i khram Presviatoi Triitsi u Vilniusi [At the crossroads of cultures. Monastery and church of the Holy Trinity in Vilnius] / A. Bumblauskasa, S. Kuliavichius, I. Skochyliach (Eds.). Lviv, 2019. Pp. 67—76. [In Ukrainian].
 35. Zbiór dawnych dyplomatow i aktow miast Wilna, Kowna, Trok, prawosławnych monasterów, cerkwi, i w różnych sprawach [Collection of old diplomas and acts of the cities of Vilna, Kovno, Troki, Orthodox monasteries, churches, and in various matters]. Wilno, 1843. Part II. 207 p.
 36. Yakovenko N. Paralelnyi svit. Doslidzhennia z istorii uiavlen ta idei v Ukraini XVI—XVII st. [Parallel world. Studies on the history of representations and ideas in Ukraine of the 16th—17th centuries]. Kyiv, 2002. 415 p. [In Ukrainian].
 37. Golubev S.T. Kievskii mitropolit Petr Mogila i ego spodvizhniki: Opyt tserkovno-istoricheskogo issledovaniia [Kyiv Metropolitan Petro Mohyla and his companions: Experience of church-historical research]. Vol. 1 (Supplements). Kyiv, 1883. [1168] p. [In Russian].
 38. Biblia, sirech knyhy Vetkhaho y Novaho Zavita po yazyku slovensku [Bible, that is, books of the Old and New Testament in the Slavonic language] / Ivan Fedorov (printer). Ostrog: Printing-house by K. K. Ostrozkyi; print by I. Fedorov, 1581. [8], 276, 180, 30, 56, 78 fols. [In Church Slavonic].

39. Letopis po Ipatському spisku. Izdanie Arkheograficheskoi komissii [Chronicle according to the Ipatiev list. Publication of the Archeographic Commission]. St. Petersburg, 1871. [4], IX, 616, 33, 28, 12, [2] p. [In Russian and Ukrainian].
40. Fond KMF-32. Inventory 1. Unit 315. Fols. 1. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.
41. Fond KMF-32. Inventory 1. Unit 339. Fols. 1. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.
42. Pamiatky: arkhеokhrafichnyi shchorichnyk [Monuments: archeographic yearbook]. Vol. 3: Arkhiv Ukrainkoi Tserkvy [Archive of the Ukrainian Church]. Iss. 1: Dokumenty do istorii unii na Volyni i Kyivshchyni kintsia XVI — pershoi polovyny XVII st. [Documents on the history of the union in Volyn and Kyiv Region of the end of the 16th — first half of the 17th century] / M.V. Dovbyshchenko (Comp.). Kyiv, 2001. 464 p. [In Ukrainian].
43. Hrushevskiy M.S. Istoriiia Ukrainy-Rusy [History of Ukraine-Rus]. Vol. 7: Kozatski chasy — do roku 1625 [Cossack times — until 1625] / P.S. Sokhan (Ed.). Kyiv, 1991. X, 624, [4] p. [In Ukrainian].
44. Sas P.M. Vytoky ukrainskoho natsiotvorennia [Origins of Ukrainian nation-building]. Kyiv, 2010. 702 p. [In Ukrainian].
45. [Bielski M.] Kronika Marcina Bielskiego [Chronicle of Marcin Bielski] / [Kazimierz Józef Turowski (Ed.)]. Sanok, 1856. Vol. I—III. 1790, LXXV p.
46. Starchenko N.P. Ukrainski svity Rechi Pospolytoi. Istorii pro istoriiu [Ukrainian worlds of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Stories about history]. Kyiv, 2021. 616 p. [In Ukrainian].
47. Fond 28. Inventory 1. Unit 42. Fols. 556—556 verso. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.
48. Fond KMF-32. Inventory 1. Unit 316. Fol. 8 verso. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.
49. Akty, otnosiashchiesia k istorii Yuzhnoi i Zapadnoi Rossii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoi komissiei [Acts relating to the history of Southern and Western Russia, collected and published by the Archeographic Commission] / N. Kostomarov (Ed.). Vol. 2. (1599—1637). Saint Petersburg, 1865. 308 p. [In Russian and Ukrainian].
50. Monchak A. Nerivna pryiazn. Kliientarni vzaiemyny v istorychnii perspektyvi [Unequal friendship. Client relationships in historical perspective]. Kyiv, 2020. 768 p. [In Ukrainian].
51. Bilous N. Vidnosyny kyivskoi miskoi vldy z voievodamy v 1559—1648 rr. Sproby obmezhenntia avtonomii miskoi hromady [Relations of Kyiv city government with voivodes in 1559—1648. Attempts to limit the autonomy of the city community]. *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii* [Socium. Almanac of Social History]. 2007. Iss. 7, pp. 67—82. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/104147> [In Ukrainian].
52. Arkhiv Yugo-Zapadnoi Rossii, izdavaemyi Vremennoi komissiei dlia razbora drevnikh aktov, uchrezhdennoi pri Kievskom, Podolskom i Volynskom general-gubernatore [Archive of South-Western Russia, published by the Temporary Commission for the analysis of ancient acts established under the Kyiv, Podilsk and Volyn Governor-General]. Part 8. Vol. 5. Akty ob ukrainskoi administratsii XVI—XVII v.v. [Acts on Ukrainian administration of the 16th—17th centuries]. Kyiv, 1907. 560, XXXVII, II p. [In Russian, Ukrainian, and Polish].
53. Bilous N. Kyivski mishchany na sluzhbi Rechi Pospolytoi [Kyiv burghers in the service of the Polish-Lithuanian Commonwealth] // Ukraina kriz viky: Zbirnyk naukovykh prats na poshanu akademika NAN Ukrainy profesora Valerii Smoliiia [Ukraine through the

- ages: Collection of scientific works in honor of academician of National Academy of Sciences of Ukraine professor Valerii Smolii]. Kyiv, 2010. Pp. 269—290. [In Ukrainian].
54. Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego [Volumes of laws. Reprint of the collection of laws published by the Piarists in Warsaw, from 1732 to 1782]. Vol. III. Petersburg, 1859. 472, XVI p.
 55. Kataloh dokumentiv z istorii Kyieva XV—XIX st. [Catalogue of documents on the history of Kyiv of the 15th—19th centuries] / H.V. Boriak, N.M. Yakovenko (Comps.); F.P. Shevchenko (Ed.). Kyiv, 1982. 203 p. [In Ukrainian].
 56. Gramoty velikikh kniazei litovskikh s 1390 po 1569 god [Charters of the Grand Dukes of Lithuania from 1390 to 1569] / V. Antonovich, K. Kozlovskii (Eds.). Kyiv, 1868. XI, II, 163 p. [In Russian, Ukrainian, Polish, and Latin].
 57. Fond 27. Inventory 1. Unit 432. Fol. 1. Central State Historical Archives of Ukraine.
 58. Lietuvos Metrica. Knyga Nr. 9 (1511—1518). Užrašymų knyga 9 [Lithuanian Metrica. Book No. 9 (1511—1518). Records book 9] / K. Pietkiewicz (Ed.). Vilnius, 2003. 616 p.
 59. Dnevnik Liublinskogo seima 1569 goda: Soedinenie Velikogo kniazhestva Litovskogo s Korolevstvom Polskim [Diary of the Lublin Sejm of 1569: Union of the Grand Duchy of Lithuania with the Kingdom of Poland]. St. Petersburg, 1869. VII, [3], 780 p. [In Polish, Latin, and Russian].
 60. Filipovych M.A. Obraz “voroha” v Kyivskomu litopysi pershoi chverti XVII stolittia [The image of “enemy” in the Kyiv chronicle of the first quarter of the 17th century]. *Rukopysna ta knyzhкова spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and Book Heritage of Ukraine]. 2024. No. 4, pp. 31—60. <https://doi.org/10.15407/rksu.35.031> [In Ukrainian].
 61. Kravchenko N. Svidchennia pro stykhiini lykha v ukrainskykh litopysakh pershoi polovyny XVII st. [Evidence of natural disasters in Ukrainian chronicles of the first half of the 17th century]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk* [Ukrainian Historical Collection]. 2019. Iss. 21, pp. 192—205. Retrieved from: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/182234> [In Ukrainian].
 62. Bevzo O.A. Lvivskiy litopys i Ostrozkyi litopysyets: Dzhereloznavche doslidzhennia [Lviv chronicle and Ostroh chronicler: Source study] / F.P. Shevchenko (Ed.). Kyiv, 1971. 199 p. [In Ukrainian].
 63. Decjusz J.L. Chronica Polonorum. De vetustabus Polonorum. De Iagellonum familia. De Sigismundi regis temporibus. Cracoviae, 1521. 119 p.

Maryna Filipovych

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-7184-3203

E-mail: marifil@ukr.net

CHRONICLER'S PERSONALITY THROUGH LENS
OF TEXT: WORLDVIEW AND SELF-IDENTIFICATION
OF KYRYLO IVANOVYCH — ONE OF THE AUTHORS OF KYIV
CHRONICLE OF FIRST QUARTER OF 17th CENTURY

The goal of the research. To investigate the peculiarities of worldview and self-identification of one of the authors of the Kyiv Chronicle of the first quarter of the 17th century — Orthodox priest, charter keeper of the Cathedral Church of the Dormition of the Virgin Pyrohoshcha,

Kyrylo Ivanovych. **Methodology.** Critical and comparative-historical methods, historical-anthropological approach, hermeneutic and microhistorical analysis were used. **Scientific novelty.** For the first time, the worldview and multiple identities of Kyrylo Ivanovych — author of the Kyiv Chronicle — have been studied based on analysis of his authorial reflections and source selection strategies. **Conclusions.** Analysis of the chronicle narrative made it possible to approach an understanding of the chronicler's worldview and identify his inherent identities. Kyrylo is an Orthodox priest, an active fighter against Uniates. At the same time, his confessional hostility is selective: it is directed exclusively against Uniates and does not extend to Catholics. He is a burgher, a bearer of burgher ideology that permeates the entire chronicle text. This manifests itself in the chronicler's attention to the economic component of religious conflicts, care for the rights of the Kyiv urban community, and ideas about ideal relations with Kyiv voivodes. The author of the Kyiv Chronicle is a Kyivan with characteristic Kyiv-centrism, which primarily found expression in his interpretation of the symbol of the "God-saved city" as a city of Orthodox Kyivans under God's protection. The sacred center of the "chosen" city of Kyiv for Kyrylo is the Cathedral Church of the Dormition of the Mother of God Pyrohoshcha, which after the transfer of St. Sophia Cathedral to the Uniates became a symbol of continuity of church tradition. The chronicler is a Kyivan who is aware of Kyiv's special border status and the associated challenges and dangers that threatened the inhabitants of the "borderland" city. This was manifested in his perception and reflection on the pages of the chronicle of external enemies — Muscovites, Tatars, Turks. Kyrylo Ivanovych is not an impartial chronicler, but a true Kyivan intellectual who skillfully wields the pen, has his own authorial style, using irony and sarcasm as weapons in the struggle against religious opponents.

Key words: Kyiv Chronicle of the first quarter of the 17th century, Kyrylo Ivanovych, Kyiv, Podil, Cathedral Church of the Dormition of the Mother of God Pyrohoshcha, symbol of the "God-Saved City" of Kyiv, burghers, Magdeburg Law, Ostrogski princes, Union of Brest.